

SPRAVODAJ
MĚSTSKÉHO MÚZEA

RAJEC

1997

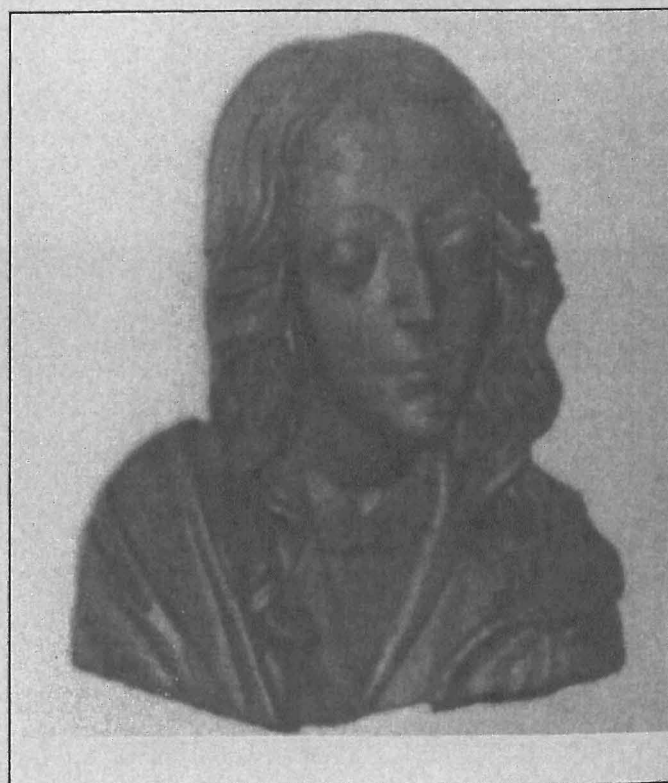

JÁN ŠIMÚN

akademický sochár
28.1966
Žilina
rodák z Rajeckej Lesnej

Vyštudoval VŠVU v Bratislave, zúčastnil sa študijného pobytu v Ríme a vo Florencii. Získal niekoľko ocenení na výstavách počas študijných rokov. V súčasnosti sa venuje pedagogickej činnosti na Základných umeleckých školách v Rajci a v Žiline a arteterapii. Myšlienkový svet tohoto umelca je zacielený na rozdávanie dobra a pokoja vôkol seba. Akoby sa cítil byť zodpovedný za osudy biednych, opustených a ukrižovaných. Jemné a

ušľachtilé línie jeho častého námetu Matky - Madony sú tým liekom nehy, čistoty a lásky na žiaľ, ktorým svet trpí. Výber plastík v Malej galérii Mestského múzea niesol v sebe pečať autorových vnútorných pocitov, jeho túžbu cez umelecké vyjadrenie priniesť obetavosť a lásku do skrehnutých sŕdc divákov. Svoju fantáziu a talent dáva do služieb tých najmenších. Pod jeho láskavým vedením deti z umeleckých škôl i deti z Osobitnej školy v Šuji objavujú skrytú silu umenia, objavujú originálne videnie sveta a umenia, ktoré lieči, zachraňuje a dáva nádej.

NAŠE PÄTROČNÉ ÚSPECHY I "BOLIESTKY"

Darina BARČIAKOVÁ

Krásna myšlienka skupiny nadšencov zriadiť v Rajci inštitúciu prezentujúcu históriu, kultúrne tradície a prírodné pomery mesta i celej doliny sa stala skutočnosťou v roku 1992, kedy bolo zriadené Mestské múzeum schválením štatútu.

Uplynulo teda päť rokov od jeho zrodu. Je čas trochu bilančovať. Je čas poukázať na dosiahnuté výsledky, možno sa i kvapku popýšiť, ale nezakrývať ani "boliestky", ktoré tento kultúrny stánok mesta trápia.

V ďalšej časti vám ponúkam, hoci skrátene, tak trochu encyklopedicko-tabuľkový prehľad o aktivitách múzea a jeho činnosti.

I. BUDOVANIE ZBIERKOVÉHO FONDU

K 1.7.1997 eviduje Mestské múzeum 2 956 kusov všetkých zbierkových predmetov. Ich členenie a medziročný nárast je zrejmy z tabuľky:

Odbor	Prírastky za rok					
	1992	1993	1994	1995	1996	1997
archeológia	—	22	—	1	1	—
história	99	234	195	146	768	102
národopis	200	83	85	120	274	57
numizmatika	—	258	1	21	25	1
mineralógia	—	27	10	6	6	—
geológia	—	—	2	—	—	—
botanika	—	—	—	—	1	—
zoológia	—	168	26	—	—	17
spolu	299	792	319	294	1075	177

Najväčšiu časť zbierkového fondu (cca 80%) tvoria predmety získané darovaním od miestnych obyvateľov. Je to skutočne chvályhodné tým skôr, že v dnešnej dobe je trend zdobiť si interiéry svojich príbytkov predmetmi vysokej historickej či umeleckej hodnoty, nie poskytnúť ich múzeám. A to nehovorím o snahe výhodne predať cenný múzejný materiál.

II. EXPOZIČNÁ ČINNOSŤ

Zbierkovú činnosť prezentujeme v dvoch expozíciách. Národopisná expozícia je zameraná na remeselnú tradíciu mesta. Prírodovedná expozícia zachytáva prírodné pomery Rajeckej doliny. Obidve expozície sú stále, tematicky sa nemenia, ale priebežne sa dopĺňajú novými exponátmi.

V minulom roku bolo v prírodovednej expozícii nainštalované

osvetlenie biotopu zameraného na vodné prostredie a pribudlo nové akvárium.

III. VÝSTAVNÁ ČINNOSŤ

V Malej galérii Mestského múzea mohli návštevníci obdivovať od jej otvorenia 27 tematicky rôznorodých výstav (výtvarné diela rôznych umelcov, úžitkovú keramiku, textil, staré pohľadnice ...) Veľkej pozornosti sa tešili výstavy s prírodovednou tematikou - Živočíšni škodcovia a škodcovia zdravia, alebo Igor Badura a jeho hmyz. Poriadanie výstav zvyšuje návštevnosť aj v múzeu. Za hodnotené obdobie prešlo našou bránou cca 30 000 návštevníkov.

IV. EDIČNÁ A PROPAGAČNÁ ČINNOSŤ

Aby sme múzeum dostali do povedomia našich občanov, najbližšieho okolia, ale i širokej verejnosti, či už odbornej alebo laickej, začali sme vydávať vlastný časopis. Počas štyroch rokov vyšlo 7 čísiel SPRAVODAJA MESTSKÉHO MÚZEA. Vydali sme viacero druhov propagačných materiálov o našej inštitúcii i regiónu. Tiež využívame každú možnosť prezentácie v rozhlasových reláciách a tlačí.

V. KULTÚRNA A SPOLOČENSKÁ ČINNOSŤ

Najväčšou spoločenskou akciou Mestského múzea bola v roku 1994 účasť na Salóne múzeí v Bratislave, kde sme mali samostatnú, monotematicky zameranú expozíciu na rezbárstvo. Minulý rok naše múzeum privítalo možnosť usporiadať stretnutie múzejníkov - prírodniarov Stredoslovenského kraja združených v Stredoslovenskej komisii pre prírodné vedy.

Pracovníci múzea a členovia Rajeckej muzeálnej spoločnosti sa zúčastnili niekoľkých vernisáží, výstav poriadaných inými múzeami, školení, organizovaných stretnutí kultúrneho a spoločenského charakteru súvisiaceho s činnosťou múzea (Zaježová, Čadca, Trnava, Čičmany, Banská Bystrica). Na tomto mieste patrí poďakovanie za pomoc, cenné rady a spoluprácu Muzeologickému informačnému centru, Stredoslovenskému múzeu pod vedením Mgr. Milana Šoku, Považskému múzeu v Žiline - menovite PhDr. Jozefovi Moravčíkovi, RNDr. Soni Bellanovej a RNDr. Vladimírovi Strakovi z Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa v Martine. Za finančnú pomoc pri zriadení prírodovednej expozície ďakujeme fondu PRO SLOVAKIA.

VI. VÝSKUMNÁ ČINNOSŤ

V rámci mapovania prírodných pomerov Rajeckého regiónu bola spracovaná aktualizovaná geologická mapa s vyznačením atraktívnych lokalít z geologického, paleontologického a krajinárskeho hľadiska. Obdobne boli vytýpané zaujímavé lokality s výskytom vzácných druhov rastlín a chrobákov, ktoré spracovali Ing. Radoomír Blažek a Ing. Karol Huljak. Ing. Blažek pracuje aj na zisťovaní technológií farbenia koží (kordovánok).

VII. VÝCHOVNÁ ČINNOSŤ

Mestské múzeum sa podieľa i na kultúrnych akciách organizovaných MsKS. Sú to rôzne prednášky, výstavy, prírodopisná súťaž O Cenu Jána Frivaldského (prednášky v múzeu, pomoc pri finálových kolách). Z našej iniciatívy vznikla i myšlienka vytvorenia entomologického krúžku, ktorý už druhý rok vedie Ing. Blažek. V tomto roku prebehla nová súťaž pre žiakov 5.-8. ročníkov pod názvom KTO SA RÁD DÍVA, KRÁSNE VECI SPOZŇÁVA alebo súťaž o titul "HISTORIK MESTA RAJEC". Túto súťaž vyhlásilo MM pri príležitosti 600. výročia prvej písomnej zmienky o Rajci ako meste. Pre rok 1997 sa stala "HISTORIKOM MESTA RAJEC" žiačka 1.G ZČŠ Janka Smutná. Nesmieme zabúdať ani na tematické a ukážkové hodiny a iné podujatia náučného charakteru pre deti materských škôl a žiakov základných škôl.

Len z počtu okruhov rôznych činností múzea je zrejmé, že ak má byť každá sféra zmysluplná a úspešná, musia v múzeu pracovať nielen odborne zdatní a zapálení ľudia, ale musí ich byť hlavne dostatok. Dvaja stáli pracovníci, je skutočne žalostne málo. A donekonečna sa spoliehať na obetavosť, ochotu a nezištnú pomoc členov Rajeckej muzeálnej spoločnosti a pracovníkov kultúrneho strediska, to sa naozaj nedá. Kádrové obsadenie múzea je naša prvá veľká bolesť.

Ďalšou "boliestkou" je skutočnosť, že len cca 40% predmetov zbierkového fondu je spracovaných v druhostupňovej evidencii - na katalogizačných lístkoch. Je to činnosť, ktorá si vyžaduje odborníka v tom-ktorom odbore (história, etnografia, numizmatika, archeológia, prírodné vedy ...), ale aj množstvo času. Je to

práca, ktorú navonok nikto nevidí, a preto ju ani nedocení. Je však základom dobrého fungovania múzea. Ale táto boliestka logicky súvisí už so spomínanou prvou veľkou bolesťou.

Ďalším problémom sú priestory. Chýba vyhovujúci depozit, dielňa, v nevyhovujúcom stave sú sociálne zariadenia. S depozitom a dielňou sa ešte dá improvizovať, tento nedostatok sa dá "skrývať" pred očami návštevníkov. Ale ťažko, najmä v plnej turistickej sezóne, vysvetlite deťom či dôchodcom z dvoch autobusov, že nemáte funkčné WC ani pre zamestnancov ...! Určite viacerí z vás dávajú na "prvý dojem". Iste prepáčite malé nedostatky v akejkolvek inštitúcii, nielen v múzeu, ak vstúpíte do pôsobivého interiéru s primeraným osvetlením a s premyslenými detailami.

Opravu potrebuje Malá galéria, drevené schodište a na nové zhotovenie čaká vstupná brána hodná slávnej rezbárskej tradície mesta. A o tom ani nehovorím, že existuje projekt využitia "podbránia" múzea a jeho dvora spojením v jeden organický celok s polyfunkčným využitím, ktorý sa zatiaľ nedá realizovať.

Zdá sa vám tento článok príliš pesimistický? Nie, naozaj nebolo mojim úmyslom sťažovať sa, čakať na pofúkanie "boliestky". Chcem len poukázať na všetky problémy, s ktorými sa denne pri našej práci stretávame.

Verte, že zadostučinením pre nás sú iskričky záujmu v očiach detí, keď im rozprávame o zaujímavostiach v múzeu, slovo uznania od turistov či kúpeľných hostí, ktorí doteraz o našom múzeu nepočuli, povzbudenie a obdiv kolegov - múzejníkov, ktorí oceňujú naše snaženie.

Ale neradi by sme boli, aby sa naplnili slová jednej našej, občas skeptickej kolegyně: "Priviedli sme na svet dieťa a teraz sa oň nevieme postarať".

ARCHÍVNE DOKUMENTY K DEJINÁM RAJCA

Peter ŠTANSKÝ

V tomto roku si mesto Rajec pripomína významné výročie - 600 rokov prvej písomnej zmienky o Rajci ako mestečku. Stalo sa tak v listine uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského, ktorý v tejto listine, napísanej na Víglaši 6.9.1397, daroval kališskému vojvodovi Sandzivojovi z Ostrohu (Poľsko) hrady Strečno, Starý hrad, Považskú Bystricu, Hričov a Lietavu s mestečkom Rajec. V latinskom origináli, ktorý sa zachoval v Maďarskom krajskom archíve pod signatúrou MOL DL 87 649, sa uvádza: "... *castrum Lietava cum oppido Raycze in comitatu Turucz*", teda omylom sú umiestnené do župy Turiec, hoci Rajec s Lietavským hradom patrili vždy do Trenčianskej župy.

Samozrejme, toto nie je prvá písomná zmienka o obci. V literatúre sa väčšinou uvádza ako prvá písomná zmienka o Rajci listina z roku 1193, v ktorej kráľ Belo III. dáva majetok Kameňany a Predmier so Súľovom iobagionovi hradu Trenčín Vrazlovi. Pri určení hraníc darovaného majetku sa okrem iných spomína i Rajec pod názvom *Raich*. Táto listina však nie je pravá - je falzifikát a nevznikla v tomto roku, ale pravdepodobne za vlády Ondreja II. (1205-1235), alebo neskôr. Napriek tomu pomenovania použité v listine odzrkadľujú situáciu v našom regióne na prelome 12. a 13. storočia.

Druhou známou listinou týkajúcou sa Rajca je listina Ondreja II., vydaná pred rokom 1235, kde je Rajec uvedený ako *Raich*. Touto listinou dostala Ostrihomská kapitula do majetku Rajec a

rybník na Orave, ktoré potom v roku 1287 vymenila s Lambertom Huntpoznanom za tri majetkové diely v troch osadách medzi Budínom a Ostrihomom. V pravej listine z roku 1236 sa spomína Rajec pod názvom *Raicz* ako majetok nitrianskeho biskupstva a kapituly. Táto si Rajec vymenila so županom Casmeriom (Kazimir), synom Olivera z Rajca za majetky Apka pri rieke Váh a Jatov pri Tvrdošovciach. Uvedenej výmeny sa týka i stratená listina nitrianskeho biskupstva z roku 1236, ktorá sa zachovala v odpise.

Zo 14. storočia poznáme ešte pred udelením mestských práv dve listiny o Rajci - z roku 1368 - *villa Raych*, teda obec Rajec a z roku 1392 ako *Raych*.

V 15. storočí sa na Rajec vzťahujú listiny z roku 1407, kde sú jeho obyvatelia označení ako poddaní - *iobagiones de Rajecz*, ďalej z roku 1414 - richtár a rada z Rajca - *advocatus et ceterique iurati consules de Raecz* a z roku 1428 farár z Rajca - *plebanus in Raych*. Len v dvoch prípadoch je Rajec označený ako mesto - *civitas* v rokoch 1431 a 1488. Ostatné listiny a dokumenty označujú Rajec ako mestečko - *oppidum*. Unikátnou listinou vydanou richtárom a radou mestečka Rajec je listina z roku 1479, v ktorej potvrdzujú mestu Žilina jeho práva na dom na žilinskom námestí. Originál tejto listiny písanej v slovenskom jazyku sa nachádza v archíve v Žiline a je významným dokumentom o používaní slovenčiny v úradných listinách v Rajci.

Žiaľ, ani z týchto listín nevieme, aké výsady dostali obyvatelia

NAŠE PÄTROČNÉ ÚSPECHY I "BOLIESTKY"

Darina BARČIAKOVÁ

Krásna myšlienka skupiny nadšencov zriadiť v Rajci inštitúciu prezentujúcu históriu, kultúrne tradície a prírodné pomery mesta i celej doliny sa stala skutočnosťou v roku 1992, kedy bolo zriadené Mestské múzeum schválením štatútu.

Uplynulo teda päť rokov od jeho zrodu. Je čas trochu bilančovať. Je čas poukázať na dosiahnuté výsledky, možno sa i kvapku popýšiť, ale nezakrývať ani "boliestky", ktoré tento kultúrny stánok mesta trápia.

V ďalšej časti vám ponúkam, hoci skrátene, tak trochu encyklopedicko-tabuľkový prehľad o aktivitách múzea a jeho činnosti.

I. BUDOVANIE ZBIERKOVÉHO FONDU

K 1.7.1997 eviduje Mestské múzeum 2 956 kusov všetkých zbierkových predmetov. Ich členenie a medzročný nárast je zrejmý z tabuľky:

Odbor	Prírastky za rok					
	1992	1993	1994	1995	1996	1997
archeológia	—	22	—	1	1	—
história	99	234	195	146	768	102
národopis	200	83	85	120	274	57
numizmatika	—	258	1	21	25	1
mineralógia	—	27	10	6	6	—
geológia	—	—	2	—	—	—
botanika	—	—	—	—	1	—
zoológia	—	168	26	—	—	17
spolu	299	792	319	294	1075	177

Najväčšiu časť zbierkového fondu (cca 80%) tvoria predmety získané darovaním od miestnych obyvateľov. Je to skutočne chvályhodné tým skôr, že v dnešnej dobe je trend zdobiť si interiéry svojich príbytkov predmetmi vysokej historickej či umeleckej hodnoty, nie poskytnúť ich múzeám. A to nehovorím o snahe výhodne predať cenný múzejný materiál.

II. EXPOZIČNÁ ČINNOSŤ

Zbierkovú činnosť prezentujeme v dvoch expozíciach. Národopisná expozícia je zameraná na remeselnú tradíciu mesta. Prírodovedná expozícia zachytáva prírodné pomery Rajeckej doliny. Obidve expozície sú stále, tematicky sa nemenia, ale priebežne sa dopĺňajú novými exponátmi.

V minulom roku bolo v prírodovednej expozícii nainštalované

osvetlenie biotopu zameraného na vodné prostredie a pribudlo nové akvárium.

III. VÝSTAVNÁ ČINNOSŤ

V Malej galérii Mestského múzea mohli návštevníci obdivovať od jej otvorenia 27 tematicky rôznorodých výstav (výtvarné diela rôznych umelcov, úžitkovú keramiku, textil, staré pohľadnice ...) Veľkej pozornosti sa tešili výstavy s prírodovednou tematikou - živočíšni škodcovia a škodcovia zdravia, alebo Igor Badura a jeho hmyz. Poriadanie výstav zvyšuje návštevnosť aj v múzeu. Za hodnotené obdobie prešlo našou bránou cca 30 000 návštevníkov.

IV. EDIČNÁ A PROPAGAČNÁ ČINNOSŤ

Aby sme múzeum dostali do povedomia našich občanov, najbližšieho okolia, ale i širokej verejnosti, či už odbornej alebo laickej, začali sme vydávať vlastný časopis. Počas štyroch rokov vyšlo 7 čísiel SPRAVODAJA MESTSKÉHO MÚZEA. Vydali sme viacero druhov propagačných materiálov o našej inštitúcii i regióne. Tiež využívame každú možnosť prezentácie v rozhlasových reláciách a tlači.

V. KULTÚRNA A SPOLOČENSKÁ ČINNOSŤ

Najväčšou spoločenskou akciou Mestského múzea bola v roku 1994 účasť na Salóne múzeí v Bratislave, kde sme mali samostatnú, monotematicky zameranú expozíciu na rezbárstvo. Minulý rok naše múzeum privítalo možnosť usporiadať stretnutie múzejníkov - prírodniarov Stredoslovenského kraja združených v Stredoslovenskej komisii pre prírodné vedy.

Pracovníci múzea a členovia Rajeckej muzeálnej spoločnosti sa zúčastnili niekoľkých vernisáží, výstav poriadaných inými múzeami, školení, organizovaných stretnutí kultúrneho a spoločenského charakteru súvisiaceho s činnosťou múzea (Zaježová, Čadca, Trnava, Čičmany, Banská Bystrica). Na tomto mieste patrí poďakovanie za pomoc, cenné rady a spoluprácu Muzeologickému informačnému centru, Stredoslovenskému múzeu pod vedením Mgr. Milana Šoku, Považskému múzeu v Žiline - menovite PhDr. Jozefovi Moravčíkovi, RNDr. Soni Bellanovej a RNDr. Vladimírovi Strakovi z Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa v Martine. Za finančnú pomoc pri zriadení prírodovednej expozície ďakujeme fondu PRO SLOVAKIA.

VI. VÝSKUMNÁ ČINNOSŤ

V rámci mapovania prírodných pomerov Rajeckého regiónu bola spracovaná aktualizovaná geologická mapa s vyznačením atraktívnych lokalít z geologického, paleontologického a krajinnárskeho hľadiska. Obdobne boli vytypované zaujímavé lokality s výskytom vzácných druhov rastlín a chrobákov, ktoré spracovali Ing. Radoomír Blažek a Ing. Karol Huljak. Ing. Blažek pracuje aj na zisťovaní technológie farbenia koží (kordovánok).

VII. VÝCHOVNÁ ČINNOSŤ

Mestské múzeum sa podieľa i na kultúrnych akciách organizovaných MsKS. Sú to rôzne prednášky, výstavy, prírodopisná súťaž O Cenu Jána Frivaldského (prednášky v múzeu, pomoc pri finálových kolách). Z našej iniciatívy vznikla i myšlienka vytvorenia entomologického krúžku, ktorý už druhý rok vedie Ing. Blažek. V tomto roku prebehla nová súťaž pre žiakov 5.-8. ročníkov pod názvom KTO SA RÁD DÍVA, KRÁSNE VECI SPOZŇAVA alebo súťaž o titul "HISTORIK MESTA RAJEC". Túto súťaž vyhlásilo MM pri príležitosti 600. výročia prvej písomnej zmienky o Rajci ako meste. Pre rok 1997 sa stala "HISTORIKOM MESTA RAJEC" žiačka 1.G ZČŠ Janka Smutná.

Nesmieme zabúdať ani na tematické a ukážkové hodiny a iné podujatia náučného charakteru pre deti materských škôl a žiakov základných škôl.

Len z počtu okruhov rôznych činností múzea je zrejmé, že ak má byť každá sféra zmysluplná a úspešná, musia v múzeu pracovať nielen odborne zdatní a zapálení ľudia, ale musí ich byť hlavne dostatok. Dvaja stáli pracovníci, je skutočne žalostne málo. A donekonečna sa spoliehať na obetavosť, ochotu a nezištnú pomoc členov Rajeckej muzeálnej spoločnosti a pracovníčok kultúrneho strediska, to sa naozaj nedá. Kádrové obsadenie múzea je naša prvá veľká bolesť.

Ďalšou "boliestkou" je skutočnosť, že len cca 40% predmetov zbierkového fondu je spracovaných v druhostupňovej evidencii - na katalogizačných lístkoch. Je to činnosť, ktorá si vyžaduje odborníka v tom-ktorom odbore (história, etnografia, numizmatika, archeológia, prírodné vedy ...), ale aj množstvo času. Je to

práca, ktorú navonok nikto nevidí, a preto ju ani nedocení. Je však základom dobrého fungovania múzea. Ale táto boliestka logicky súvisí už so spomínanou prvou veľkou bolesťou.

Ďalším problémom sú priestory. Chýba vyhovujúci depozit, dielňa, v nevyhovujúcom stave sú sociálne zariadenia. S depozitom a dielňou sa ešte dá improvizovať, tento nedostatok sa dá "skrývať" pred očami návštevníkov. Ale ťažko, najmä v plnej turistickej sezóne, vysvetlíte deťom či dôchodcom z dvoch autobusov, že nemáte funkčné WC ani pre zamestnancov ...! Určite viacerí z vás dávajú na "prvý dojem". Iste prepáčite malé nedostatky v akejkolvek inštitúcii, nielen v múzeu, ak vstúpite do pôsobivého interiéru s primeraným osvetlením a s premyslenými detailami.

Opravu potrebuje Malá galéria, drevené schodište a na nové zhotovenie čaká vstupná brána hodná slávnej rezbárskej tradície mesta. A o tom ani nehovorím, že existuje projekt využitia "podbránia" múzea a jeho dvora spojením v jeden organický celok s polyfunkčným využitím, ktorý sa zatiaľ nedá realizovať.

Zdá sa vám tento článok príliš pesimistický? Nie, naozaj nebolo mojim úmyslom sťažovať sa, čakať na pofúkanie "boliestky". Chcem len poukázať na všetky problémy, s ktorými sa denne denne pri našej práci stretávame.

Verte, že zadosťučinením pre nás sú iskričky záujmu v očiach detí, keď im rozprávame o zaujímavostiach v múzeu, slovo uznania od turistov či kúpeľných hostí, ktorí doteraz o našom múzeu nepočuli, povzbudenie a obdiv kolegov - múzejníkov, ktorí oceňujú naše snaženie.

Ale neradi by sme boli, aby sa naplnili slová jednej našej, občas skeptickej kolegyne: "Priviedli sme na svet dieťa a teraz sa oň nevieme postarať".

ARCHÍVNE DOKUMENTY K DEJINÁM RAJCA

Peter ŠTANSKÝ

V tomto roku si mesto Rajec pripomína významné výročie - 600 rokov prvej písomnej zmienky o Rajci ako mestečku. Stalo sa tak v listine uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského, ktorý v tejto listine, napísanej na Vígľaši 6.9.1397, daroval kališskému vojvodovi Sandzivojovi z Ostrohu (Poľsko) hrady Strečno, Starý hrad, Považskú Bystricu, Hričov a Lietavu s mestečkom Rajec. V latinskom origináli, ktorý sa zachoval v Maďarskom krajskom archíve pod signatúrou MOL DL 87 649, sa uvádza: "... *castrum Lietawa cum oppido Raycze in comitatu Turucz*", teda omylom sú umiestnené do župy Turiec, hoci Rajec s Lietavským hradom patrili vždy do Trenčianskej župy.

Samozrejme, toto nie je prvá písomná zmienka o obci. V literatúre sa väčšinou uvádza ako prvá písomná zmienka o Rajci listina z roku 1193, v ktorej kráľ Belo III. dáva majetok Kameňany a Predmier so Súľovom iobagionovi hradu Trenčín Vrazloví. Pri určení hraníc darovaného majetku sa okrem iných spomína i Rajec pod názvom *Raich*. Táto listina však nie je pravá - je falzifikát a nevznikla v tomto roku, ale pravdepodobne za vlády Ondreja II. (1205-1235), alebo neskôr. Napriek tomu pomenovania použité v listine odzrkadľujú situáciu v našom regióne na prelome 12. a 13. storočia.

Druhou známou listinou týkajúcou sa Rajca je listina Ondreja II., vydaná pred rokom 1235, kde je Rajec uvedený ako *Raich*. Touto listinou dostala Ostrihomská kapitula do majetku Rajec a

rybník na Orave, ktoré potom v roku 1287 vymenila s Lambertom Huntpoznanom za tri majetkové diely v troch osadách medzi Budínom a Ostrihomom. V pravej listine z roku 1236 sa spomína Rajec pod názvom *Raicz* ako majetok nitrianskeho biskupstva a kapituly. Táto si Rajec vymenila so županom Casmeriom (Kazimir), synom Olivera z Rajca za majetky Apka pri rieke Váh a Jatov pri Tvrdošovciach. Uvedenej výmeny sa týka i stratená listina nitrianskeho biskupstva z roku 1236, ktorá sa zachovala v odpise.

Zo 14. storočia poznáme ešte pred udelením mestských práv dve listiny o Rajci - z roku 1368 - *villa Raych*, teda obec Rajec a z roku 1392 ako *Raych*.

V 15. storočí sa na Rajec vzťahujú listiny z roku 1407, kde sú jeho obyvatelia označení ako poddaní - *iobagiones de Rajecz*, ďalej z roku 1414 - richtár a rada z Rajca - *advocatus et ceterique iurati consules de Raecz* a z roku 1428 farár z Rajca - *plebanus in Raych*. Len v dvoch prípadoch je Rajec označený ako mesto - *civitas* v rokoch 1431 a 1488. Ostatné listiny a dokumenty označujú Rajec ako mestečko - *oppidum*. Unikátnou listinou vydanou richtárom a radou mestečka Rajec je listina z roku 1479, v ktorej potvrdzujú mestu Žilina jeho práva na dom na žilinskom námestí. Originál tejto listiny písanej v slovenskom jazyku sa nachádza v archíve v Žiline a je významným dokumentom o používaní slovenčiny v úradných listinách v Rajci.

Žiaľ, ani z týchto listín nevieme, aké výsady dostali obyvatelia

Rajca pri udelení mestských práv v nám neznámej listine vydané pred rokom 1397. Okrem hospodárskych práv obsahovala táto listina iste i právo slobodnej voľby richtára a mestskej rady, čo bolo zachovávané i v stredoveku, pričom zemepán panstva Lietava schvaľoval kandidátov na úrad richtára pred voľbou. Listiny o Rajci z tohoto obdobia sa nachádzajú v Maďarskom krajinskom archíve, v archíve Ostrihomskej kapituly v Maďarsku, v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, archíve v Bytči a v ďalších. Najviac archívnych dokumentov - listín, kníh a písomností sa nachádza v štátnom okresnom archíve v Žiline, kde je uložený materiál týkajúci sa Rajca vo fondoch Mestečko Rajec z rokov 1476-1871, v Notárskom úrade Rajec z rokov 1872-1945 a v MNV a MsNV Rajec od roku 1945.

Vo fonde Mestečko Rajec sa nachádzajú listiny z rokov 1604-1749, pričom originálom je listina z roku 1699, v ktorej župan Juraj Erdődy potvrdzuje listinu vydanú majiteľmi panstva Lietava - Alžbetou Coborovou a Imrichom Turzom z roku 1619, kde Rajec patrila až do roku 1846. V nej rozdelili používanie pozemkov za kamenným dielom medzi obyvateľov Ďurčiny a Rajca. Medzi listinami sú i odpisy jarmočných privilégií pre Rajec od Rudolfa I., Karola III., ako i rozhodnutia o mýtnej imunite Rajčanov v Uhorsku od Mateja II., Mikuláša Esterházyho a Márie Terézie.

Významnú skupinu písomností tvoria knihy mestskej rady a mestského zastupiteľstva. Žiaľ, medzi nimi chýba najstaršia Rajecká kniha z 15. storočia, ktorá sa stratila asi v roku 1918.

Najstaršia existujúca kniha je z rokov 1515-1798, na ktorú nadväzujú ďalšie knihy až po rok 1883. Sú to zápisnice o majetkových prevodoch, rozhodnutiach rady i zastupiteľstva. Osobitnú skupinu tvoria knihy o spore o lesy so susednými obcami, spor o právo výseku mäsa a kniha prísah mestskej radnice.

Najstarší zachovalý spis z roku 1476 je súhlas rady k výstavbe domu občana v Rajci. Medzi spismi sú zaujímavé dokumenty o územných sporoch s okolitými dedinami, kúpne zmluvy na domy, pivovar, platby desiatku cirkvi, príspevky a dary pre kostol, ceny výrobkov, poplatky, testamenty, spor o výčapné právo, daňové oslobodenie rajeckých zemanov, výstavba rôznych budov a ich plány, voľby richtára, hospodárske veci, ťažba tuffu (kameňa) pre budovy, chotárne hranice a mnohé iné písomnosti.

Mestská rada riešila i mnohé súdne spory, čoho dôkazom sú i spisy súdu z rokov 1765-1862, keď už Rajec stratil súdne právomoci a riešil len menšie priestupkové veci. Mestečko malo i svoje právomoci v riešení sirotských vecí, účtové a daňové veci.

Veľmi cenné sú i archívne dokumenty o politickej, hospodárskej situácii v materiáli notárskeho úradu a národného výboru, stavebné, školské, kultúrne veci z 19. a 20. storočia.

Písomnosti o Rajci sú svedectvom jeho bohatej minulosti, dajú sa využiť pre historické i praktické účely v štátnom okresnom archíve v Žiline, Predmestská ulica č.1.

Z HISTÓRIE VÝSKUMU RAJECKÉHO NÁREČIA (5.)

Ďalšie zdroje získavania jazykového materiálu o rajeckom nárečí

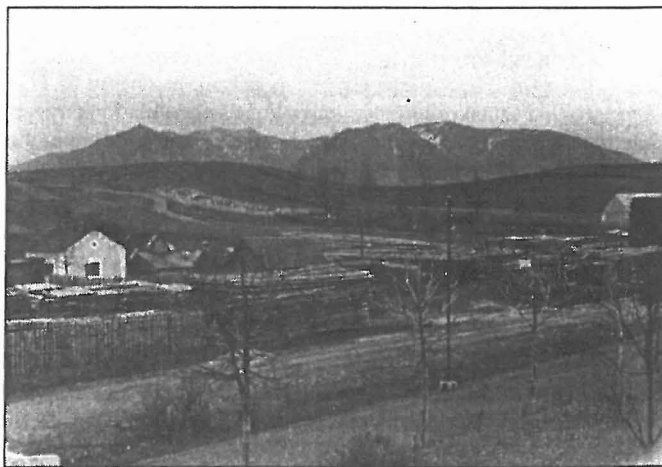
Miloslav SMATANA

Národopísne výskumy v oblasti Rajca, predstavené v minulej časti nášho príspevku neboli, prirodzene, zamerané primárne na výskum jazyka. Ukázalo sa však, že môžu byť významným zdrojom získavania nárečového materiálu.

Ďalším cenným, i keď nie najbohatším zdrojom sú výskumy a štúdie, týkajúce sa histórie Rajca a okolia. Ako ukáže ich nasledujúci ilustračný prehľad, ktorý nie je a ani nemôže byť úplný, uskutočnené výskumy sa týkali najrôznejších historických aspektov života rodákov v Rajeckej doline.

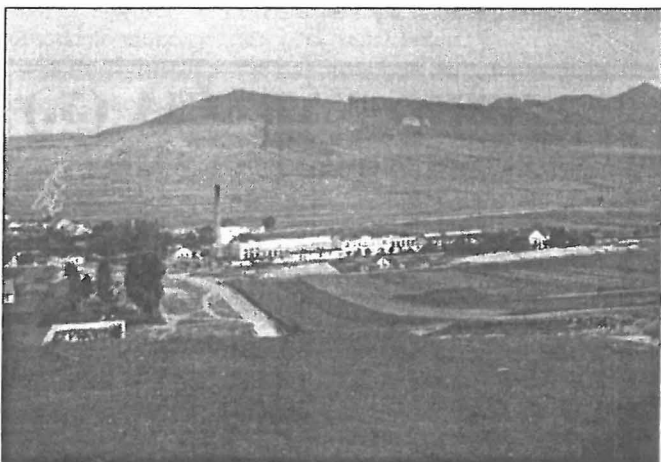
Medzi najstaršie príspevky týkajúce sa dejín Rajca a jeho okolia patrí článok A. Lombardiniho o panstve Lietava v Trenčianskej stolici, uverejnený v Slovenských pohľadoch ešte v minulom storočí (Lombardini, 1884 a 1885). Autor vyčleňuje obce, ktoré patrili do panstva Lietavy ("Rajecké Teplice, Bánová, Ďurčina, Trnové, Frivald, Kónská, Brezany, Višňové, Strážov, Sviná, Plebán-Lehota, Lietava, Lietavská Lúčka, Bytčica, Šuja, Bitarová, Zbiňov, Jasenové, Podhorie, Stránske, Babkov"), pričom mestečku Rajec prisudzuje dominantné lokálne postavenie. Autor uvádza miestne zemepisné názvy, z ktorých sa viaceré zachovali dodnes, napr. *Kosceľná* (pomenovanie role), *Za vlču horu* (časť chotára v Jasenovom), *humná* z mestečka viedli na *Zahradky, Skotňu, Dubovú*. Spomínajú sa aj pasienky *Petrová, Vidošová, Scehličie, Fabianové vŕšky, Vinohrad, Vojtová*, názov *Kiapešova skala*, a tiež časti Rajca ako *Závodzie*, záhradný pozemok *Zalúbená záhrada, Jankech ulica, Za starú mangľu, Žabiňec, Psí pohreb* - poväčšine názvy častí alebo ulíc v Rajci. Lombardini sa zaoberá nielen stručnými dejinami mestečka, jeho stavebným vývinom, obyvateľstvom, ale predstavuje aj systém a termíny konania rajeckých výkladných veľtrhov (rajeckých jarmokov),

pokúša sa o etymológiu názvu Rajec (vraj "pôv. *Raych*, z nem. *Reiz = utešenosť*) a názov niektorých okolitých obcí (napr. "Šuja z pôv. *Sbija*, s výslovnosťou *Svijsa*, neskôr *Suja*" atď.) a pod. V jeho článku nájdeme opis drevených chórov rajeckých cechov v miestnom kostole, spomienku na požiar z decembra 1841, ktorý spustošil množstvo domov a viac ako 30 humien, opis protipožiarneho systému kanálov a vodovodov vedených popri uliciach (tento systém vydržal až do 60-tych rokov tohto storočia), dozvedáme sa o zvone z r. 1775 zvanom *gangáč* a pod.

Ďalším z radu výskumníkov histórie Rajca bol A. Kavuljak. Vo svojom diele predstavuje Lietavu, ako podnik feudálneho hospodárskeho systému (Kavuljak, 1948). Autor opísal kolo-

nizáciu Rajeckej doliny, dejiny hradu Lietava, sociálne polozenie poddaného ľudu počas feudalizmu (Kavuljak, 1940 - 1941), najmä však historický vývin hospodárskych odvetví: poľnohospodárstva (Kavuljak, 1944), salašníctva, lesníctva, záhradníctva, dobytkárstva, rybárstva, poľovníctva a remesiel (Kavuljak, 1946). V Kavuljakových štúdiách sa stretávame nielen s mnohými zaujímavými historickými údajmi a poznatkami o Rajci, ako prirodzenom centre lietavského panstva, ale aj zaujímavými jazykovými informáciami. Kavuljak totiž vo svojom texte predstavuje viacero starších i starých výrazov a podáva ich (niekedy svojský) etymologický výklad. Uvádza slová súvisiace s obrábaním pôdy: *mýtina* (plocha dookola očistená od lesa, z latin. *meto* = žať, kosiť, zrúbať) a s ňou súvisiaci výraz *žiar/ždiar*, *požehy* (spálenisko na lesnej mýtine), osady založené na ploche po zrúbanom lese dostávali názvy ako *Poruba*, *Porúbka* a pod., t.j. stopy po vypáleniskách (spôsobe získavania pôdy) nachádza v miestnom topografickom názvosloví: *Žiar* (v chotári obce Fačkov), *Požeha* (medzi Rajcom a Kam. Porubou sú *Požehy*, západne od Fačkova je názov *Požeha*), *Pálenisko*, *Pálenica*, *Uhlisko* a pod. Názvy *novost* i *novina* sú ľudové výrazy pre pôdu, z ktorej vyklčoali les a začali ju pravidelne obhospodarovať. Na obhospodarovanej pôde sa urodilo *žito* (týmto názvom miestni obyvatelia mysleli - podľa autorovho vysvetlenia - pšenicu), *jačmeň*, *ovos*, *pohánka*, *hrach*, *pšeno*, *chmeľ*, *proso*, *konopné* a *lanové semeno* a pod. O rozličných druhoch drevín v tejto oblasti svedčia aj topografické názvy *Jasenové* (dolož. r. 1407), *Bukovina*, *Dubová*, *Dubie*, *Javorina*, *Čisové* (= Tisové pri M. Čiernej), *Jedľovina*, *Síhlava* (= smreková mladina), *Svirčínik* (= smrekové porasty) a pod., pesto-

vane ovocných stromov a zeleninárstvo dokladajú napr. názvy *Višňové*, *Jablonská* (nad Ďurčinou), *Cibulková* (nad Šujou) a i.

Kavuljak vysvetľuje aj pôvod názvov niektorých miestnych vrchov a kopcov, napríklad *Kýčera* (znamenala vo valaskom nárečí vrch, návršie, horu), *Kľak* (podľa autora vlastne *Kľag* - z pôvod. valaského slova *kľag*, *kľiaga* - hmota telacieho žalúdka potrebná na vyhotovenie syra), *Grúň* (vo valaskom nárečí rameno alebo výbežok hory medzi dvoma potokmi, nazývaný aj *klin*), *Minčol* (= vo valaskom nárečí vrch). V ďalších výkladoch vysvetľuje napr. pôvod slova *hoľa*, pôvod niektorých starých mier ako *lukno*, *korec* a pod.

Národopisné výskumy F. Kalesného v oblasti Rajca sme predstavili v minulej časti nášho príspevku. Kalesný je aj dobrým znalcom histórie tejto oblasti. Za všetky štúdie, ktorými sa prezentoval v rôznych odborných časopisoch a zborníkoch spomeňme aspoň tie, ktoré sa týkajú regrutácie a verbovania v Rajci v minulosti (Kalesný, 1972), cechu pivovarníkov a varenia piva v Rajci (Kalesný, 1971) a štúdie o histórii ľudového a remeselného rezbárstva v Rajci (Kalesný, 1960 a 1965). Aj keď tieto Kalesného štúdie nemožno pokladať za najbohatší zdroj materiálu pre dialektológa, dajú sa v nich často nájsť historické súvislosti, ktoré môžu pomôcť pri rekonštrukcii pôvodného stavu nárečia v Rajci. Cennými sú napr. citácie zo Žilinskej knihy, ktoré vykresľujú bolestné pozadie naoko romantických verbovačiek. Podľa Žilinskej knihy sa dozvedáme, ako má byť napríklad vystrojený bojovník - jazdec, ktorého bol povinný vystrojiť dedičný šoltýs

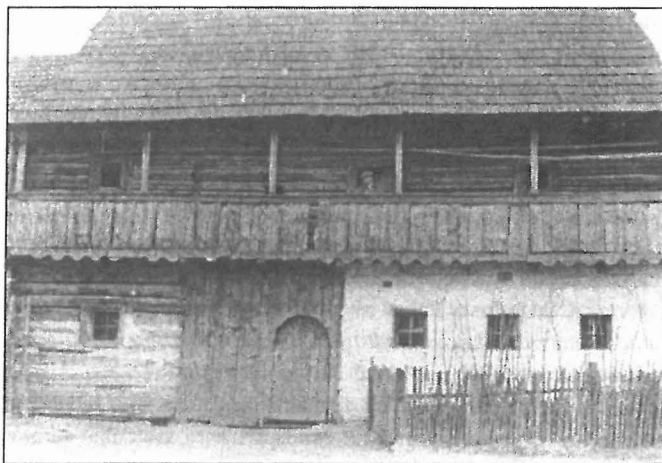
na vojnu: "... k tomu mužovi k jeho polepšení prislúcha napred kôň osedlaný a jeho všetka zbroj k jeho telu a jeho vezdajšie rúcho, a jeho lepší meč, a k tomu obrus, ručník, vankúš, dve prestieradlá, dve slaniny a jeden malý kotlík, čo by mohol na oslíka uviazať." (Kalesný, 1972, s. 70). Obyčajní vojaci (pešiaci) odchádzali na vojnu bez koňa, s podstatne chudobnejším ustrojením. V závere vyššie citovaného ustanovenia sa píše: "A tak ľudia všeliktorakého stavu majú činiť vedľa svojich majetkov" (Kalesný, 1972, s. 70). Pri nedostatku domácich regrútov si museli Rajčania zjednávať žoldnierov: "Za regruta Praisa z Prešporoka zednateho (= zjednaného) mundir ... jinych pak regrutov lapani, chleb a jina potreba vespolek ratajice se strovila ..." (Kalesný, 1972, s. 71).

O búrlivosti lapačiek a verbovačiek regrútov svedčia účty mestského richtára z roku 1815. Vysoké výdavky boli vynaložené najmä na "nákup povrazov na spútanie regrúta, ďalej za opravu rozbítych okien a lampášov regrútmí, výdavky na hajtmanov, drábov a pomocníkov lapačov, pomáhačov pri chytaní" (Kalesný, 1972, s. 73). V skutočnosti to teda nebola veselá regrutácia so spevom a tancom, ale lapanie a boj na život a smrť. Preukazuje to dokazujú výdavky na vojenského chirurga za liečenie polapených a zranených regrútov.

Viacero starších názvov z oblasti pivovarníctva môžeme nájsť v Kalesného štúdií venovanej rajeckému pivovarníctvu: *jačmeň*, *chmeľ* (hlavné plodiny na varenie piva), *lukno*, *korec*, *fierťel*, *holba*, *prút* (staré objemové, príp. plošné miery), *denár*, *florén* (staré jednotky meny) a pod. Zo záznamu z r. 1607 sa môžeme dozvedieť, ako bol zariadený panský pivovar pod lietavským zámkom: "W piwowary kotly welike 2, kotel menssy 1, kady malych i welikych 13, dzber weliky 1, messie dzberiky 4, lyewy 2. Na sladowny sladu hotoweho cubuli 18, korce 2, w robote sladu cubuli 20, beccky prazdne 3, Inoweho semena cor. W piwnicy u piwowara pywa fiertle 4, kadcyczka 1, achtle prazdne 3, zamek 1 ..." (Kalesný, 1971, s. 133 - autor použil citáciu z Kavuljakovej práce o Lietave, s. 169).

Rajec mal starodávne meštiacke právo variť pivo, avšak pôvod a počiatky tohto práva nie sú známe. Isté je, že varenie piva bolo rozšírené v Rajci a jeho okolí už v 16. storočí a najväčší rozvoj zaznamenalo v 17. a 18. storočí. Doklady o cechovom varení piva v Rajci pochádzajú zo 17. storočia. Neskôr sa panský pivovar v Rajci dostal predajom do vlastníctva dvoch poddaných a začiatkom 19. stor. prešiel pivovar do rúk árendátora. Je známe, že v 19. stor. varenie piva v Rajci postupne zaniklo. Kalesný uvádza, že ešte po 2. svetovej vojne stál v rohu rajeckého námestia jednoposchodový dom s renesančnými arkádami, ktorý miestna tradícia označovala za pivovar. V 50-tych rokoch bola však táto stavba zbúraná, aby uvoľnila miesto novej mestskej výstavby (Kalesný, 1971).

Stavebný vývoj Rajca predstavila vo svojej zaujímavej štúdií K. Jančová (Jančová, 1962). Detailne popísala architektúru farského rímsko-katolíckeho kostola i rôzne nápisy na jeho vonkajších stenách, z ktorých sa dozvedáme, že napr. veža kostola bola v r. 1647 nadstavovaná. Iný nápis na južnej strane kostola pri slnečných hodinách znel: "Non numero horas, nisi serenas"

(*"Neukazujem hodiny, ale jasné nebo"*). Z civilnej architektúry mestečka rekonštruje Jančová typ *meštiansko - remeselníckeho, sedliacko - remeselníckeho a garbiarskeho* domu. Popisuje tiež jednotlivé významnejšie rajecké stavebné objekty, napr. mestskú radnicu, budovu (už spomínaného) mestského pivovaru a pod. Radnica uprostred námestia mala ešte v r. 1855 drevenú vežu s hodinami. Zápis v obecnej knihe z r. 1863 svedčí o tom, že veža mala byť znovu vystavená aj s hodinami, ale nestalo sa tak: *"Poneváž nariadením od dňa 13.9.1862 vystavenie veže pri mestskom dome na rinku pred seba vziať sa má v nedostatku potrebného materiálu dielo tohoto roku previesť sa nemôže, všetek ku tejto veži potrebný materiál ešte v bežiacom roku zaopatriť a prácu v nastávajúcom roku započat' uzavrené"*. Neskôr sa už postavenie veže na radnicu nespomína (Jančová, s. 80 a 86).

Cenným príspevkom o histórii Rajca je rozsiahla štúdia Š. Janču (Jančo, 1962), v ktorej sa zaoberá históriou Rajca od najstarších čias až do r. 1848. Autor predstavuje dôkazy o najstaršom osídlení tejto oblasti a jej čisto slovenskom jazykovom charaktere. Podľa rajeckej pozemkovej knihy z r. 1865 majú všetky názvy honov, polí a vŕškov slovenský pôvod (*Pod Vinohrady, Požehy, Medzi Lúhy, Záhrady, Podháj* a pod.). Hony sa oddávna nazývali podľa polohy terénu (*Medzi cestami, Medzi vodie, Na Jamách, Pažitie, Vápenec, Pod Brehy, Za Úhrady...*), po priezviskách vymretých i žijúcich obyvateľov, pravdepodobne vlastníkov týchto polí (*Babice, Vidošová, Stehlické hôrky, Za Mihalkom...*), podľa susedných obcí (*Vyšé Ďurčanskej, Porubská, Široká*), podľa zvierat či rastlín (*Baranová, Srnák, Skotuňa, Trstie, Bukovina, Dubie*) a pod.

Pri mestečku bol vraj hrad, ktorý sa v listinách vraj spomína v r. 1358 (Jančo, s. 46). Vypínal sa údajne na svahu Baranová pri Vojtovej, na ceste do Čiernej. Keď približne v 15. stor. prestal hrad plniť strategický význam ochrany hraníc, zanikol a viac sa v histórii neuvádza.

Za pôvodných obyvateľov Rajca pokladá Š. Jančo Slovákov. Mestečko a celá rajecká oblasť sa však nevyhli kolonizácii, ale ak aj Nemci túto oblasť kolonizovali, prišli do osady slovenskej, kde sa poslovenčili.

Jančo ďalej píše o povstaleckých aktivitách Rajčanov počas feudalizmu, o mestských výsadách, ktoré Rajec dostal v 14. storočí (napr. slobodný trh, oslobodenie mešťanov Rajca od platenia mýta a miestneho poplatku, ako ostatné kráľovské mestá a pod.), o mestskej hospodárskej samospráve. Mestská rada na čele s richtárom zasadala *"v ratúze"*, t.j. v mestskom dome uprostred námestia a mala 6 - 12 členov. Volali ich aj *radcami, konzulmi* alebo *senátormi, staršími mesta*. Okrem členov rady sa volili aj úradníci: *mestský notár* (vybavoval písomnú agendu, spisoval listiny, zapisoval do mestských kníh), *mestský kapitán* (mal na starosti poriadok v meste a podliehali mu *hajtmani, hájníci a hlásnici*), *mladší mesta - magazinarius* (mal na starosti mestské sklady). V panskej revízii z roku 1755 sa o mladšom mesta uvádza: *"Mladší takrečený neináčej tiež i magazinarius jakožto v tomto mestečku potrebný i naďalej zostávať budú... Jemu i fojtovi prísne a pod pokutu panskú sa poručuje i prikazuje, aby všetky tie a*

takové korhelstvá, ktoré dosavad v čas jakovej kolvek maličkej práci zvlášte skrz hejtmana a drábov a jiných tým podobných... sa pretrhli... Mestečku prísne sa poručuje, aby mladšieho človeka poriadného a rozumného nakoľko možné jest tiež i učeneného a nie jako dosavad k temu sprostého a nespôsobilého vystavilo..." (Jančo, s. 56). Z citátu vyplýva zákaz podávania oldomášov pri obecných prácach a odporúčanie, aby skladníka vzali spôsobilého. Autor uvádza aj ďalšie zaujímavosti, napr. príjmy zamestnancov mesta, prehľad a niektoré citácie z mestských štatútov, približuje tradíciu remesla v meste, spomína pily, mlyny, garbiarske a súkenícke stupy a vlahy a pod.

Aj keď zámerom Jančovej štúdie (podobne i všetkých prác predstavených v tomto príspevku) nebolo zozbierať jazykový materiál, môžu práce tohto typu značnou mierou prispieť k osvetleniu jazykového vývinu v Rajci a k rekonštrukcii pôvodného nárečia. Takéto práce predstavujú v podstate len okrajové a potencionálne možnosti výskumu nárečia, no napriek tomu by sa nemali pri globálnom výskume nárečia v žiadnom prípade podceňovať. Preto sme im venovali v našom putovaní po histórii výskumu rajeckého nárečia primeraný priestor.

Našu historickú púť zakončíme v budúcich častiach seriálu o výskumoch nárečia v Rajci predstavením najnovších dialektologických výskumov v Rajci a v Rajeckej doline, ktoré sa začali v 80-tych rokoch tohto storočia a s väčšími či menšími prestávkami pokračujú dodnes. Niektorí súčasníci sa stali priamymi aktérmi týchto výskumov a ich zásluhou sa podarilo osvetliť ďalšie fakty o pôvodnej podobe rajeckého nárečia.

Literatúra:

Jančo, Š.: Z dejín Rajca do r. 1848. In: Vlastivedný zborník Považia. V., Vyd. Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici pre Považské múzeum a galériu v Žiline. 1962, s. 44-72.

Jančová, K.: Rajec a jeho stavebný vývoj. In: Vlastivedný zborník Považia. V., 1962, s. 73-86.

Kalesný, F.: Regrutácia a verbovanie v Rajci koncom 18. a zač. 20. stor. In: Vlastivedný zborník Považia. XI., Vydalo Považské múzeum a galéria v Žiline. 1972. s. 69-74.

Kalesný, F.: Varenie piva a cech pivovarníkov v Rajci. In: Zborník Slovenského národného múzea. Roč. LXV - 1971. História 11. s. 131-138.

Kalesný, F.: Z histórie ľudového a remeselného rezbárstva v Rajci. In: Vlastivedný zborník Považia. VII., 1965, s. 160-171.

Kalesný, F.: Rajecké rezbárstvo, aké ho nepoznáme. Ľudová tvorivosť. Roč. 10., 1960, s. 42-43.

Kavuljak, A.: Hrad Lietava. Trenčiansky Sv. Martin. 1938.

Kavuljak, A.: Historický vývin hospodárstva na území Lietavského hradu. (Príspevok k dejinám produkčnej činnosti ľudu v rajeckom kraji). Historický zborník, 4, 1946, s. 323-347.

Kavuljak, A.: Rajecký kraj. (Historicko-hospodárska štúdia). Zborník MSS, 34-35, 1940 - 1941, s. 18-43.

Kavuljak, A.: Historický vývin poľnohospodárstva v údolí Rajčianky. Príspevok k dejinám poľnohospodárskej tvorby. Turčiansky Sv. Martin 1944. 29. - Separátny výtlačok: Zb. SNM, 36 - 37, 1942 - 1943, s. 63-92.

Kavuljak, A.: Lietava. Podnik feudálneho hospodárskeho systému. Príspevok k dejinám hospodárskej tvorby. Turčiansky Sv. Martin. Matica slovenská, 1948. 236 s. - Spisy historického odboru MS, zv. 11.

Lombardini, A.: Lietava. (V trenčianskej stolici). In: Slovenské pohľady. Roč. IV., 1884, s. 440-455.

Lombardini, A.: Lietava. (V trenčianskej stolici). In: Slovenské pohľady. Roč. V., 1885, s. 438-467.

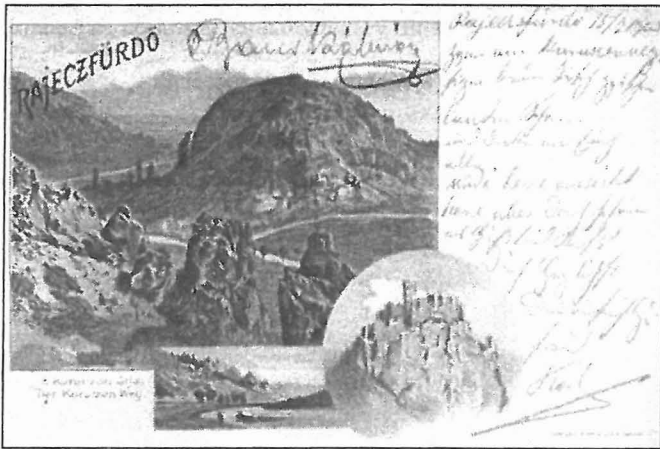

POHLADNICE RAJCA A ICH VYDAVATELIA

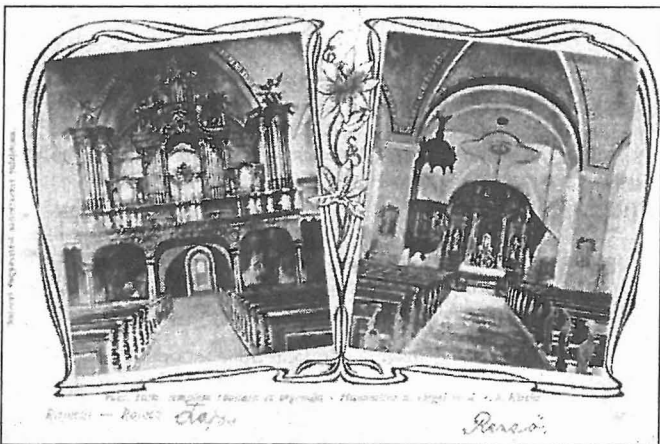
Milan REVILÁK

Vznik a vývoj pohľadnice sme si pripomenuli článkom v Spravodaji 1/94. Teraz by som rád spomenul vydavateľov a pohľadnice Rajca z prvej polovice tohto storočia.

Pohľadnica ako taká bola od svojho vzniku úzko spätá s jej spätným komerčným využitím, prilákaním čo najväčšieho počtu ľudí do daného regiónu a tým zvyšovaním zisku z obchodu a služieb. V našom regióne boli týmto lákadlom Rajecké Teplice. Preto aj prvá pohľadnica z Rajeckej doliny propaguje práve Rajecké Teplice. Jedná sa o klasickú kolorovanú trojbrázkovú litografiu vydanú v roku 1896 s názvom "RAJECZFÜRDŐ" (Rajecké Teplice - kúpele). Zobrazuje časť Slniečnych skál a vyvýšeniny na odbočke cesty do Turia, miniatúru Rajčanky so Slniečnými skalami v pozadí a miniatúru hradu Strečno.

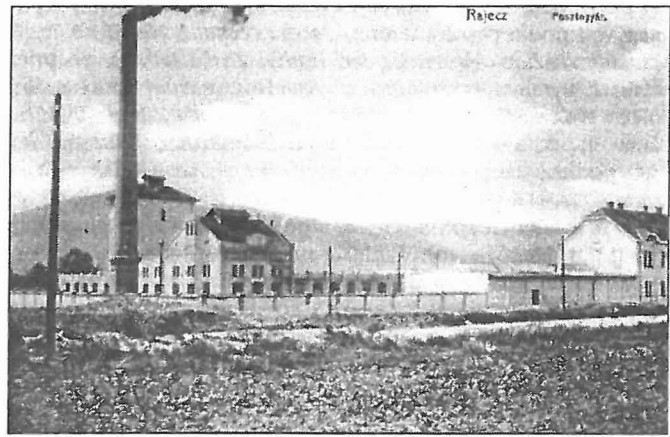
Prvé pohľadnice Rajca vydáva "Rajecké konzumné a spotrebné družstvo" (Rajeczi fogyasztási szövetkezet tulajdona). Pohľadnica zobrazuje námestie s vežou v pozadí, druhá pohľadnica v dvoch pohľadoch interiér Kostola sv. Ladislava (pohľad na hlavný oltár a organ). Obidve pohľadnice tlačené bromografiou majú v obrázkovej časti dvojjazyčný maďarsko-nemecký názov, resp. popis.

Okolo r. 1908 vydáva súbor pohľadníc rajecký obchodník p. Telek. Je to šesť kusov pohľadníc zobrazujúcich Kostolnú ulicu s kostolom, ľudovú školu a štyri pohľady na námestie. Sú to po-

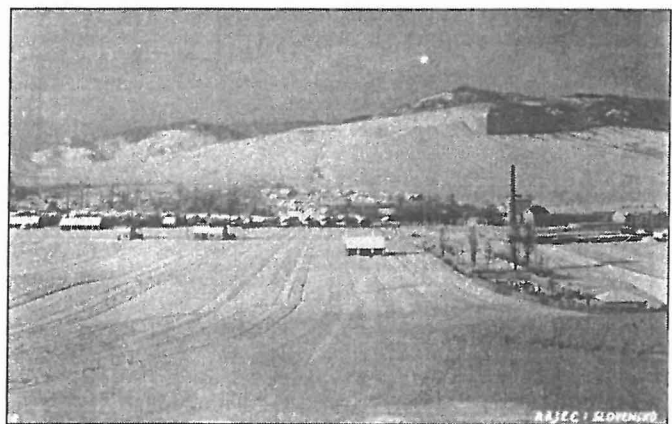
hľadnice tlačené bromografiou so značnou retušou, čo je zjavné na pohľadnici námestia s kostolom v pozadí, kde retušovaná veža kostola skoro vôbec nezodpovedá skutočnosti. Všetky tieto pohľadnice mali v dolnej časti maďarský popis pohľadu a meno vydavateľa.

Z tohto obdobia je tiež známy súbor pohľadníc zatiaľ neznámeho vydavateľa. Pohľadnice sú značené na rubovej strane zn. a číslované. V tomto súbore je okrem bežných pohľadov na Rajec aj zaujímavý pohľad na súkenku. Pohľadnice sú popisované na lícnej strane dvojjazyčne (maďarsko-nemecky).

V roku 1908 Rajecké konzumné a spotrebné družstvo vydalo zaujímavú pohľadnicu kostola s pohľadom na starú faru vrátane brány a hospodárskych budov.

V dvadsiatych rokoch začína vydávať pohľadnice rajecký občan p. Schmigutz, náruživý fotograf zamestnaný v súkenke, o čom svedčí aj časť zachránenej pozostalosti (SMsM 1/96). Vydával pohľadnice zachytávajúce Čičmany, Rajec, Rajecké Teplice. Cez celkové pohľady na Rajec z východnej a západnej strany zachytáva aj detaily časti mesta Rajec (námestie, železničnú stanicu, súkenku). Netradičný je jeho zimný pohľad na Rajec. Všetky jeho pohľadnice sú klasické fotopohľadnice rozmnožené na fotopapieri s riadkovanou rubovou stranou. V dolnej časti bol retušou robený popis, najčastejšie RAJEC-SLOVENSKO. Niektoré pohľadnice z tej istej dosky vydával aj viackrát s tým, že nápis zmenil na doske.

Z roku 1922 pochádza secesná trojokienková pohľadnica s nápisom RÁJEC NA SLOVENSKU. Jej vydavateľ nie je známy, ale zábery jednoznačne pochádzajú od p. Schmigitza. Okolo roku 1928 p. Schmigitz spolu s p. Čerňanským vydávajú ďalšiu secesnú šesťokienkovú pohľadnicu. Spolupráca p. Schmigitza a p. Čerňanského pokračuje aj v ďalších rokoch a výsledkom sú pohľadnice ďalších častí Rajca (pomník obetiam I.sv.vojny, Mariánskej kaplnky, námestia a Kostolnej ulice). Poslednou pohľadnicou vydanou p. Čerňanským je okienková pohľadnica v strede s kostolom, tromi pohľadmi na námestie a pohľadom na ľudovú školu.

V roku 1942 vydáva svoje päťokienkové pohľadnice p. Paulíny, obchodník s papierníckym tovarom. Sú to fotopohľadnice, na ktorých sa objavujú nové pohľady na časti Rajca (Jánošíkova ulica, Sládkovičova ulica s obchodom p. Paulínyho, Kostolná ulica z južnej strany, pohľad na námestie spod laubne). Autorom fotopredlôh je p. Schmigitz.

Po skončení II. sv. vojny v roku 1947 vydáva vydavateľstvo Luna B.B. pohľadnicu severnej strany námestia tak, ako ju pred dvadsiatimi rokmi vydal p. Schmigitz, hoci táto časť námestia

zmenila svoj vzhľad následkom bombardovania koncom vojny. V roku 1948 nakladateľstvo Kriváň vydáva okienkovú pohľadnicu, ktorú v roku 1942 vydával p. Paulíny.

Teda aj pohľadnice tvoria časť našej histórie, verne zachytávajúce premeny nášho okolia, pripomínajú tých, ktorí ich tvorili. Záverom ďakujem za pomoc a informácie všetkým, ktorí mi pomáhajú pri zachovávaní tejto časti našej histórie.

HODNOTA DOBOVÉHO MATERIÁLU

Ferdinand BUČEK

Pre históriu ako vedu majú nenahraditeľný význam dobové materiály, ktoré samozrejme podľa druhu majú rozdielnu výpovednú hodnotu.

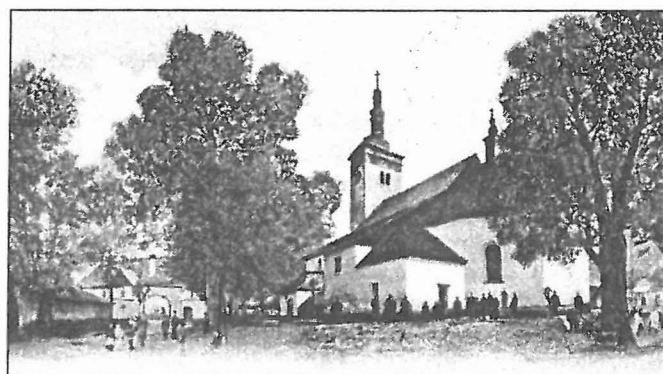
Opätovný návrat a pohľad na určité obdobie histórie sa často dostáva do polohy legiend v ústnom podaní so značne skresľujúcim efektom - predstavy každého z nás sú obvyčajne dosť rozdielne. V tomto kontexte majú potom veľký význam obrazové materiály, či už statické alebo dynamické (filmové). Do kategórie týchto materiálov možno zaradiť aj pohľadnice.

Zberateľstvo pohľadníc a zvlášť špecializované je potom prínosom, tak pre históriu, ako aj pre každého z nás práve pre svoju obrazovú výpovednú hodnotu.

Je to záľuba a činnosť založená na vzťahu k predmetu zberateľského záujmu. Každý predmet tohto záujmu zahŕňa v sebe niekoľko hodnotových rovín a jedna z najdôležitejších je práve hodnota historická.

Čím na nás pôsobia tieto materiály? Ich pôvab a pôsobenie spočíva na kontraste voči terajšej skutočnosti a kontrast je tým väčší, čím starší je predmet, je to množstvo zmien voči dnešku, spôsob spracovania, atď. Takýto predmet je zaujímavým zdrojom faktov vystupujúcich práve v kontraste voči terajšiemu stavu. V týchto súvislostiach je zaujímavý posledný prírastok v zbierke pohľadníc nášho kolegu Milana Reviláka. Je to pohľadnica rímsko-katolíckeho kostola a fary (Rom. kath. templom és plébánia Rajeczen - R. k. Kirche u. Pfarrhaus) vydaná Rajeckým konzumným družstvom vlastníckym okolo roku 1907 - poštou prešla v roku 1908 a je vyhotovená špeciálnou tlačou - bromografiou.

Pohľadnica teda zachytáva stav pred 90-timi rokmi. Na tomto konkrétnom príklade môžeme vysledovať množstvo zmien, môžeme porovnávať. Kostol nemal oplotenie a pri podrobnejšom

skúmaní vidno, že bol prekrytý šindľom. Nie je tu pamätník padlým v I.svetovej vojne - ľudia v popredí určite netušili, že o 6 rokov vypukne vojna. Nestála tam nová fara a do areálu "starej fary" sa vchádzalo cez bránu - pamätníci sa určite na ňu pamätajú a vedia, že okrem fary tam bola kaplnka, ktorej základy sú teraz zrekonštruované. Netušili, že tam budú hospodárske budovy a farská záhrada. Vieme, že tento stav trval až do 50-tych rokov, keď došlo k umiestneniu strojno-tractorovej stanice do areálu s jeho následnou devastáciou, atď.

Pôvab pohľadníc dotvára bohatá zeleň okolo - lipa v popredí už neexistuje. Takisto zeleň na mieste dnešného Domova vďaky. A samozrejme ľudia pred kostolom v dobrom oblečení a pozícií akoby vedeli, že sú fotografovaní ... Zaujímavá je skupinka pod bránou do "starej fary" s chlapcom sediacim na zemi. Pohľadnica určite osloví každého a možno sa dozvieme viac aj o rodine Červeňanských, ktorí túto pohľadnicu posielali. Je to veľmi pekný dotyk časov minulých.

NIEKTORÉ LITERÁRNE DIELA RAJECKÝCH RODÁKOV VO FONDE MESTSKÉHO MÚZEA

Gabriela PODOLANOVÁ

Ako je bohatý ľudský život na udalosti a má svoje malé dejiny, tak je bohatý i život mesta či obce. Má svojich veľikánov i obyčajných ľudí, historické okamihy i každodenné starosti a radosti. Spisovatelia sú jednou z viacerých skupín ľudí, ktorí zachytávajú minulosť i súčasnosť. Vďaka ich schopnosti vnímať svet okolo seba s fantáziou alebo úplne realisticky, zanechávajú títo umelci nový obraz sveta, v ktorom žijú. A dnešní obyvatelia Rajca sa môžu s hrdosťou priznať k tvorivým, umelecky nadaným rodákovi.

Pred štyrmi rokmi nabrali myšlienky uchovávaní dedičstva našich predkov reálnu podobu vo forme profesionálnej inštitúcie - Mestského múzea. Ľudia sa snažia oddávna zachovávať pamiatku na svojich predkov, pamätajú a odovzdávajú si zvyky, obyčaje a správanie minulých generácií. Je potrebné poznať svoje počiatky, svoje korene, nadviazať vzťahy s ľuďmi i s krajinou, z ktorej človek pochádza. Je dôležité vedieť a poznať čo dokázali tí pred nami, pokračovať ďalej, ak ich dielo bolo prínosom alebo sa pobrať inou cestou, ak bolo omylom. Toto poznanie pomáha človeku pochopiť potom aj iné kultúry, byť tolerantnejším a otvorenejším novým myšlienkam. Poznanie sa najčastejšie prenáša tlačeným slovom. Medzi najcennejšie pamiatky histórie ľudstva patria písané a tlačené dokumenty. Aj z týchto dôvodov vznikol Spravodaj mestského múzea. Má sprostredkovať cennosti našich dejín, našej prírody a spoločnosti. Jeho stránky dokázali zaplniť obyvatelia a rodáci Rajca, aktívni v mnohých spoločensko-vedných oblastiach. Predstavili sa tu mnohé zaujímavé i objavné exponáty múzea a fakty okolitej flóry a fauny. Fond múzea obsahuje viacero literárnych diel spisovateľov pochádzajúcich z nášho mesta.

K tým najstarším a najzaujímavejším patrí útlá knižka básní s názvom *Jiřího Sloty Rajeckého Básnické spisy*. Vydalo ju kníhkupectvo I.L.Kober v Prahe v roku 1882 ako 68. diel edície Národné bibliotéky. Tu vychádzali diela vo *Výbore prací čelnějších spisovatelů československých*. Redaktorem tohoto vydania bol František Zákrejs. Na 250 stranách je uverejnených 58 básní a životopis autora. Už z tirážnych údajov je zrejme, že autor mal výborné postavenie v spisovateľských kruhoch tých čias.

Juraj Slota Rajecký sa narodil 24.3.1819 a po vysvätení za rímsko-katolíckeho kňaza pôsobil na Morave i na Slovensku. Jeho básne sú vyjadrením lásky k národu, sú plné všeslovenského zápalu, zápalu boja za národnú svojbytnosť. Bol básnikom, novinárom, redaktorom i pedagógom. Jeho aktivita a neúnavnosť sa prejavuje i v jeho literárnej činnosti. Z básní citiť spravodlivé odhodlanie neustúpiť maďarskému tlaku, presadzovať slovenčinu v každodennej praxi. Zomrel 4.10.1882 v Dolných Voderadoch, je tu i pochovaný. Jeho pamätná tabuľa je umiestnená v Rajci na budove Mestského múzea.

Dielo spisovateľa Andreja Rybárika je vo fonde zastúpené románom *V mene jeho Veličenstva* a dvojzväzkovým románom *Boer*. Prvý titul má podnázov *Román z čias svetovej vojny*. Tiráž úplne chýba, pretože kniha je neúplná. Z venovania autora je zrejme, že dielo vyšlo pred rokom 1932. Obsahuje 11 hnedých dobových fotografií zachytávajúcích život vojakov I.svetovej vojny. V románe sa vyskytujú niektoré známe rajecké mená a postavy, opis vzbury v Kragujevac je podaný faktograficky. Román *Boer* vydal Spolok sv. Vojtecha v Trnave v roku 1941. Kniha má papierový obal s ilustráciou na prebale knihy, je lepená. Na titulnej strane je rukou autora vpísané venovanie. Ústrednou myšlienkou diela je boj boerského národa za slobodu spod cudzej nadvlády.

Andrej Rybárik sa narodil 12.9.1897. Stal sa notárom, prešiel pracovne viacerými slovenskými mestami a v Kokave nad Rimavicou zomrel 15.8.1966. Pomery tých čias nežičili jeho spisovateľskému talentu a presvedčeniu. Toto je myšlienka z úvodu jeho románu *Boer*:

Idea slobody je večná, lebo jej nedal život človek, ale Boh.

Do prvej polovice storočia je datovaná aj tlač knihy biskupa Andreja Škrábika *Misijným svetom*. Vydal ju Spolok sv. Vojtecha v Trnave v roku 1940. Kniha je lepená, s papierovým obalom, má 169 strán. Je rozdelená do dvoch dielov - *Veľká bieda pohánov* a *Veľká láska kresťanov*. V použitej literatúre autor uviedol 24 údajov. I to svedčí o faktografickom štýle, ktorým autor - predseda Misijného spolku na Slovensku - opisuje život a zvyky pohanských národov a misijné dielo kresťanských rehoľníkov. Vo fonde múzea je to jediný exemplár z pera biskupa Andreja Škrábika.

Andrej Škrábik sa narodil 13.5.1882. Biskupské svätenie obdržal roku 1939 a stal sa sídelným biskupom banskobystrickej diecézy. Jeho aktívna služba spadá do veľmi ťažkého obdobia ideologického prenasledovania. Všetky príkoria tohoto obdobia okúsil i biskup Škrábik. Bol i napriek tomu literárne a intelektuálne veľmi činný. Jedno z jeho diel *Svet a človek* sa končí slovami: Zle je, keď ľudia nepoznajú pravdu, horšie je, keď ju nechcú poznať. Zomrel 8.1.1950 v Banskej Bystrici. Tu je aj pochovaný. I tento významný rodák má pamätnú tabuľu umiestnenú na bočnej stene farského kostola v Rajci.

Matúš Kavec je autorom štyroch titulov, ktoré sú majetkom Mestského múzea. Najstarším je *Kuvik na plote* z Edície mladých slovenských autorov vedenej Jánom Snrekom. Kniha vyšla v známom nakladateľstve L.Mazáča v Prahe v roku 1935 v počte 3000 výtlačkov. Má 300 strán. Je brožovaná, obálku s farebnou ilustráciou navrhol A.V.Hrška. Hlavní hrdinovia pochádzajú z Rajeckej doliny, vracajú sa sem v spomienkach i osobne. Román *Grapy* svojím 2. vydaním vyšiel v Knižnici slovenských pohľadov Matice slovenskej, bol vytlačený v Neografii Martin v roku 1943. Má 270 strán v pevnej väzbe. Dejom sa vracia k obdobiu návratu emigrantov z Ameriky i Ruska. Opisuje ich nádeje a snaženia v rodnej obci na severe Slovenska. Tretí román *Návrat na hole* vydala Matica slovenská v Neografii Martin v roku 1946. Kniha je brožovaná, má 256 strán a farebnú obálku navrhol Ivan Šimko. Tento román priniesol spisovateľovi i literárne ocenenie. Získal Rázusovu literárnu cenu Spolku slovenských spisovateľov v roku 1938. Štvrtým titulom sú poviedky v zbierke *Svetlonos*. Vydalo ich vydavateľstvo Mladé letá v Bratislave v roku 1973 nákladom 4000 výtlačkov na 85 stranách. Kniha obsahuje čiernobiele ilustrácie Kamily Štanclovej. V deviatich poviedkach autor opisuje časy svojho detstva oživeného spomienkami na blízkych ľudí a rodný kraj.

Matúš Kavec sa narodil 22.9.1898. Stal sa notárom vo Veľkom Rovnom, odkiaľ čerpal i námety na svoje práce. Neskôr žil v Bratislave, tu vyštudoval i právo. Pre svoje nekompromisné národné i náboženské presvedčenie nedostalo sa mu toho ocenenia, aké by si svojím dielom zaslúžil. Zomrel 2.6.1980 a pochovaný je v Bratislave.

Toto sú mená, diela a osudy len niektorých rajeckých rodákov, ktorí nám zanechali dôkaz svojho talentu, fantázie, ale i pevných morálnych postojov a vyhranených názorov. Vďaka okolnostiam sa ich dielo uchová vo fonde múzea i pre ďalšie generácie, aby bolo príkladom húževnatosti, talentu i odvahy hodnej nasledovania.

POSTUPY STARÝCH MAJSTROV - POLITÚRA

Radomír BLAŽEK

Drevo v nábytkárskej výrobe nahrádzané ťažkými drevotrieskovými platňami, začína v súčasnej dobe prežívať svoju renesanciu, pretože človek sa rád aj v tejto oblasti vracia k prírodným materiálom. V súvislosti s tým je potrebné si pripomenúť aj pomaly zanikajúci spôsob jeho povrchovej úpravy používaný v nedávnej minulosti. Povrch luxusných nábytkov bol často preplátovaný dýhami drahých drieb s následnou úpravou politúrovaním, čo mu dodávalo žiaduce vlastnosti. Postup práce je nasledovný:

Politúrované drevo sa položí na vodorovnú podložku. Nad plochou sa navzájom trú dva kusy pemzy, čím sa vytvorí veľmi jemný poprašok. Jeho čiastočky v priebehu politúrovania vyplňajú póry praskliniek v dreve.

Z textílie alebo jutových vlákien sa vytvorí tampón. Naň sa naleje trochu roztoku pripraveného zo šelaku (prírodná živica) a liehu. Tampón sa prevrství čistou handričkou a roztok sa rozotiera po

celej ploche. Pri ďalšej práci sa tampón nenamáča, ale roztok sa naň leje, keď je handrička z tampónu odokrytá. Ak je drevo dobre napustené a lieh je z veľkej časti odparený, nakvapká sa na polotovar niekoľko kvapiek lanového oleja, ktorý sa rozotiera po celej ploche.

Dokončenie celej práce, to znamená doviesť celú plochu k jednoliatemu vysokému lesku, vyžaduje ozajstné majstrovstvo. Pri nekvalifikovanej práci môže dôjsť k "strhnutiu" lesku a celá práca je nenapraviteľne poškodená.

Hotový kus sa nechá dobre vysušiť a až potom je pripravený ku ďalšej kompletizácii nábytku.

Literatúra:

1. Blažková, M.: Ústna informácia. Rajec, 1995.
2. Mikeska, Z.: O počestném mistru stolařském. Novinový výstrižok, 1995.

ZMENY ŠTRUKTÚRY MAKROZOOBENTOSU RIEČKY RAJČANKY AKO DÔSLEDOK VPLYVU ĽUDSKEJ ČINNOSTI V INTRAVILÁNE MESTA RAJEC

Peter BITUŠÍK

Z hľadiska poznania makrozoobentosu (t.j. živočíchov väčších ako 1 mm, ktoré osídľujú dno stojatých a tečúcich vôd) patrí Rajčanka k najlepšie preštudovaným tokom Slovenska. Koncom 70-tych a začiatkom 80-tych rokov tu bol vykonaný pomerne rozsiahly výskum. Jeho cieľom bolo získať informácie o tom, aké druhy makrozoobentosu v rieke žijú, akú štruktúru majú ich spoločenstvá a ako sa mení ich zloženie v závislosti od meniacich sa podmienok prostredia. Výsledky tohoto výskumu sú zhrnuté v prácach BITUŠÍKA (1985), BITUŠÍKA a ERTLÓVEJ (1985a) a KRNA (1988). Treba dodať, že výskum odhalil prítomnosť viacerých druhov dvojkrídlavcov, ktoré v tom čase ešte neboli na území bývalého Československa (dokonca ani v Západných Karpatoch) známe (BITUŠÍK, 1987; BITUŠÍK, ERTLÓVÁ, 1985b).

Spomínaný výskum sa vtedy nezaoberal špeciálne problematikou znečisťovania toku. Zmeny v druhovom zložení spoločenstiev odobraných z miest pod Rajcom však jasne signalizovali zhoršenie kvality vody. V tom čase mal Rajec menej obyvateľov a ešte sa nepristúpilo k úprave koryta rieky v intraviláne mesta.

S odstupom desiatich rokov som sa so svojimi študentami opäť vrátil na Rajčanku, aby sme dali odpoveď na otázku, do akej miery tieto zmeny ovplyvnili život v rieke.

Pre výskum boli vybrané tri odberové miesta:

Kontrolné, označované ďalej ako **Ra1**, pod sútokom s Lesňankou, kde má rieka pôvodné koryto, dobre vyvinuté brehové porasty a rozptýlené komunálne znečistenia prijíma len z obcí Rajecká Lesná a Fačkov.

Ra2: v intraviláne mesta Rajec na úseku, kde boli vykonané úpravy brehov a koryta a odstránená pobrežná vegetácia.

Ra3: pod Rajcom, na úseku, kde bol predpoklad, že do rieky sa dostali odpadové vody všetkých potenciálnych znečisťovateľov, rieka má relatívne nenarušené koryto a líniové brehové porasty.

Makrozoobentos bol odobraný v júni a októbri 1988 pomocou odberového zariadenia, ktoré umožnilo počty získaných živočíchov prepočítať na plochu 1 m².

Celkovo bolo získaných 3 215 ks bentických živočíchov, ktoré boli určené na úroveň vyšších taxonomických skupín - radov a čeladi. Nasledujúca tabuľka podáva ich prehľad aj s vyjadrením ich početnosti na jednotlivých odberových miestach, pričom je uvedený priemer z obidvoch zberov.

stacionár	Ra1		Ra2		Ra3	
	ex.m ²	%	ex.m ²	%	ex.m ²	%
Mollusca	17	0.4	9	0.1	17	0.3
Oligochaeta	0	0.0	164	2.5	1508	23.1
Hirudinea	6	0.1	0	0.0	33	0.5
Gammarus fossarum	222	4.7	31	0.5	11	0.2
Ephemeroptera	2058	43.2	1725	26.3	172	2.6
Plecoptera	1033	21.7	253	3.8	0	0.0
Trichoptera	408	8.6	92	1.4	31	0.5
Coleoptera	278	5.8	50	0.8	20	0.3
Chironomidae	419	8.8	3714	56.6	4727	72.4
Simuliidae	214	4.5	503	7.6	9	0.1
iné Diptera	22	0.5	31	0.5	0	0.0

Z tabuľky sú zrejme nasledujúce skutočnosti:

- priemerná početnosť zoobentosu sa zvyšuje od Ra1 (4 677 ex.m²) po Ra3 (6 528 ex.m²)

- ak na Ra1 prevládali zástupcovia podeniiek (Ephemeroptera), pošvatiek (Plecoptera) a potočnikov (Trichoptera), na Ra2 a Ra3 badať ich úbytok, až úplné vymiznutie (Plecoptera), pričom naj-

vyššiu početnosť dosahujú larvy pakomárov (Chironomidae).

Zvýšenie početnosti vodných bezstavovcov má súvis s meniacou sa kvalitou a množstvom ponúkanej potravy smerom po prúde. Na zvýšený prísun organických látok z komunálnych odpadových vôd reagujú baktérie a mikroskopické huby zvýšením svojej rozkladnej činnosti, čo následne vyvoláva úbytok kyslíka. Na druhej strane prítomné dusičnany, dusitany a fosforečnany pôsobia veľmi povzbudzujúco na rast zelených vláknitých rias, ktoré porastajú kamene. Tento zdroj potravy na kontrolnom stacionári chýbal. A ešte jeden faktor okrem hnojenia je pre rozvoj rias, ako napokon všetkých rastlín, dôležitý. Je ním dostatok svetla. Odstránenie brehových porastov má za následok zvýšenie primárnej produkcie rias aj v takých tokoch, ktoré nie sú znečisťované ľudskou činnosťou.

Na nedostatok kyslíka najcitlivejšie zareagovali larvy pošvatiek, potočníkov (Trichoptera) a podeniiek. Vymiznutie, resp. zníženie početnosti lariev týchto skupín využívajú larvy pakomárov. Obsadili uvoľnené ekologické niky po svojich potravných konkurentoch, zareagovali na neprítomnosť predátorov a množstvo dostupnej potravy. Rozkladajúca sa organická hmota, ktorá sa hromadí na miestach so slabším prúdom zvlášť na odberovom mieste Ra3, poskytovala zas dostatok potravy a vhodné prostredie pre výskyt máloštetinatých červov (Oligochaeta).

Treba povedať, že zistená schéma zmien zastúpenia hlavných skupín makrozoobentosu v závislosti na znečistení je veľmi typická a v niektorých krajinách sa používa na rýchlu detekciu znečistenia tokov.

Zaťaženie rieky odpadovými vodami sa nevyhnutne kombinuje s ďalším vážnym zásahom do systému, ktorým je z ekologického hľadiska absolútne nevhodná úprava brehov a koryta v intraviláne mesta. V júli, auguste a septembri 1988 bola v desaťdňových cykloch na všetkých stacionároch v tom istom čase meraná teplota vody a vzduchu. Zistilo sa, že priemerná teplota vody na Ra1 (12.49°C) bola o 1.16°C nižšia, než na Ra2 (priemer 13.65°C) a o 1.8°C nižšia, než na Ra3 (priemer 14.25°C). Podobne boli zistené rozdiely v priemerných teplotách vzduchu

(Ra1: 15.15°C, Ra2: 15.75°C, Ra3: 16.04°C).

Množstvo rozpusteného kyslíka vo vode závisí na viacerých činiteľoch, najmä však na teplote. So zvyšujúcou sa teplotou jeho množstvo klesá. V našom prípade sa kombinuje nepriaznivý vplyv odpadových vôd spolu s prehrievaním toku a vedie k zníženiu obsahu rozpusteného kyslíka s nepriaznivým efektom na množstvo citlivých druhov živočíchov, ryby nevynímajúc.

Dá sa predpokladať, že keby mala Rajčanka pod Rajcom také parametre, pokiaľ ide o charakter koryta a pobrežnej vegetácie, ako má o 3-4 km vyššie, nebol by dopad na spoločenstvá toku taký drastický.

Výskumy takého zamerania, aký bol vykonaný na Rajčanke, nie sú len čisto akademickou záležitosťou, ktorej rozumie len úzky okruh ľudí. Čím viac totiž bude známe o tom, aká je štruktúra rastlinných a živočíšnych spoločenstiev v našich tokoch a o tom, ako reagujú na rôzne faktory prostredia (prirodené i ľudskom spôsobené), tým bude k dispozícii viac argumentov týkajúcich sa ochrany tokov a ich rozumného, únosného využitia.

Literatúra:

1. Bitušík, P., 1985: Pakomárovité (Diptera: Chironomidae) riečky Rajčianka. - Stredné Slovensko 4, Osveta, Martin, p. 216-236.
2. Bitušík, P., 1987: To the knowledge of Chironomidae (Diptera) of Czechoslovakia. - Biológia (Bratislava), 2: 207-211.
3. Bitušík, P., Ertlová, E., 1985a: Chironomid communities (Diptera: Chironomidae) of the river Rajčianka (North - western Slovakia. - Biológia (Bratislava), 6: 595-608.
4. Bitušík, P., Ertlová, E., 1985b: Výskyt niektorých faunisticky zaujímavých druhov pakomárovitých (Diptera: Chironomidae) na Slovensku. - Biológia (Bratislava), 2: 211-213.
5. Krno, I., 1988: Longitudinal changes in the structure of macrozoobenthos and its microdistribution in natural and moderately eutrophicated waters of the river Rajčianka (Strážovské vrchy). - Acta F.R.N. Univ. Com., Zoologia, 33: 31-48.

NETOPIERE OPĀŤ PO ŠTYROCH ROKOCH

Karol HULJAK

Naozaj sú to už 4 roky, čo som v Spravodaji mestského múzea č. 2/93 písal o našich netopieroch. Vtedy som uviedol, že po obnove krovu rajeckého kostola sa usídlilo v podkroví asi 200 jedincov. Po časovom odstupe možno dnes konštatovať, že tento počet sa stabilizoval a snáď veľmi mierne vzrastá. Usudujem tak z množstva exkrementov získaných pri každoročnom čistení plošiny v podkroví a z každoročnej kontroly kolónie.

Odhad sa pohybuje na úrovni 200 až 250 kusov. Kolónia sa zdržuje pod štítom strechy v jedinom poli medzi krokvmi. Tu je aj najväčšia hromádka odpadu. Podľa teploty, prievaniu alebo iných rušivých podnetov sa premiestňuje aj do iných polí pod štítom. Ojedinele, pravdepodobne na krátky čas, niektoré jedince osídľujú aj škáry v iných častiach krovu i mimo záchytnej plošiny pod štítom.

Každoročne nachádzame niekoľko (4-5) uhynutých jedincov spadnutých na podlahu povaly. Sledovanie kolónie sa obmedzilo na 1, max. 2 návštevy počas letnej aktivity, aby sa zbytočne nerušili. Samozrejme sú ešte rušené návštevami v rámci údržby stavby. Na zamedzenie prieniku zápachu z podkrovia kostola

do jeho vnútra boli vybudované vetracie šachty - vzduchovody s vyústením až do vetracích otvorov v štíte strechy. Dnes, dúfam, už nič nebráni spoluexistencii ľudí, sakrálnnej stavby a netopierov ako chráneného a ohrozeného druhu na jednej lokalite.

V roku 1995 sme s Ing. arch. Ferdinandom Bučekom zistili, že aj v podkroví kostolíka vo Fačkove sa nachádza kolónia netopierov. Podľa nálezu exkrementov usudzujeme, že je to nové osídlenie. Podporuje to aj tvrdenie miestnych ľudí, ktorí tvrdia, že poval sa po netopieroch nikdy nečistil. Vidím tu súvislosť s rozpadom veľkej rajeckej kolónie z r. 1992. Je celkom prijateľné, že tu časť kolónie našla útočisko v podobných podmienkach, i keď priestor je niekoľkokrát menší. Z fotografií sme odhadli počet na 150-200 kusov. Roztrúsene boli po desiatkach prichytené na latách medzi krokvmi pod celým štítom.

Z týchto údajov a s troškou fantázie a optimizmu dúfam, že rajecká kolónia nezanikla úhynom netopierov, ale že si po skupinách našli viacero podobných útočísk, ako je podkrovie fačkovského kostolíka.

Z KLENOTNICE FLÓRY RAJECKEJ DOLINY

Lalia zlatohlavá - *Lilium martagon* L.

Karol HULJAK

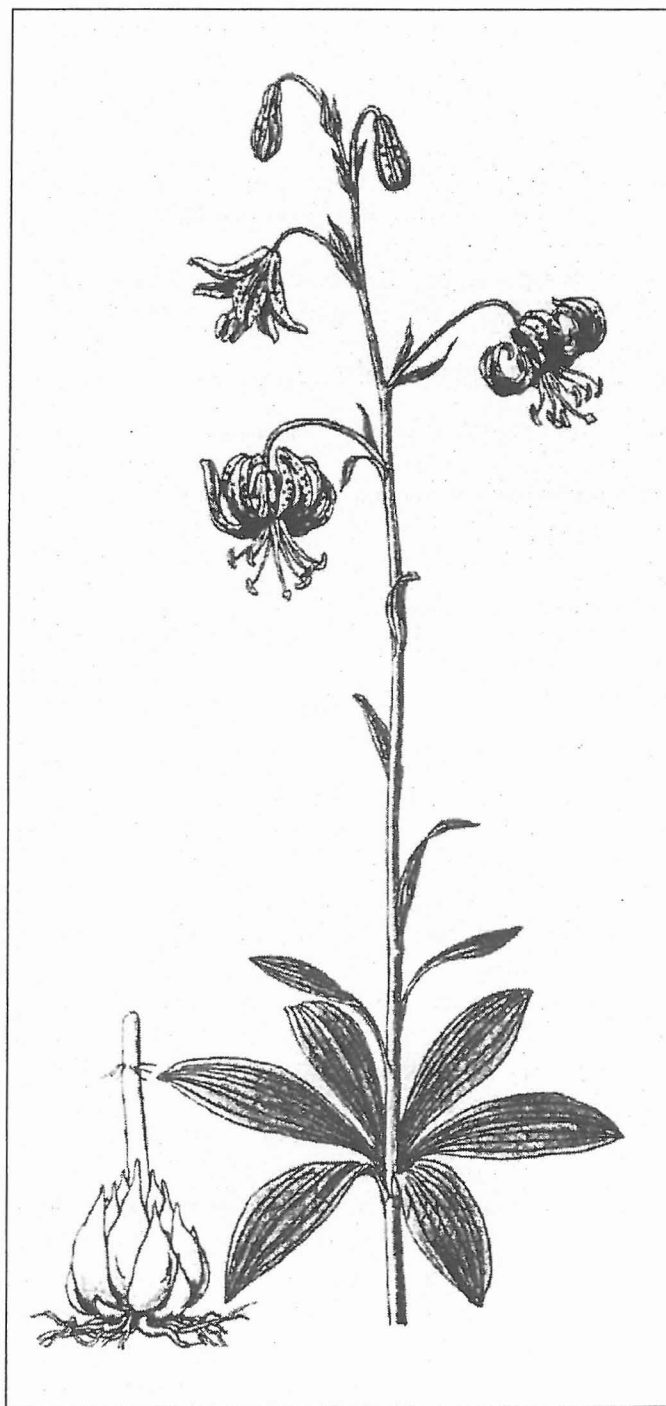
Lalia zlatohlavá je veľmi dekoratívny druh rastlín našich lesov. Je to trváca 30-100 cm vysoká bylina, vzácné dosahuje výšku až 150 cm. V zemi má vajcovitú zloženú cibuľu, ktorá je zlatožltej farby, v priemere až 5 cm veľkú. Byľ je priama, oblá, holá alebo páperistá, zelená, často červenkastá. Listy obráteno-vajcovité v strednej časti byle v praslene, horné jednotlivé, striedavé zriedkavo protistojné. Súkvetie tvorí riedky stravec nádherných kvetov. Ich obvyklý počet je 3-10, vzácné sa uvádza až do 40. V našej doline som našiel najpočetnejší stravec so šestnástimi kvetmi vo fačkovskom chotári.

Okvetné lístky sú podlhovasté, až 35 mm dlhé, naspäť ohnuté, svetlo až špinavopurpurovej farby s tmavšími škvrkami. Vzácné sa nájdu jedince žlté alebo bielo kvitnúce. Tyčinky majú ružové nitky a oranžové až červené peľnice. Plod je vzpriamená tobolka. Rozširovanie semien je anemochórne a ľaliu radíme medzi tzv. balistov. To značí, že semená rozširuje vietor a rastlina je prispôbená na ich vytriasanie do svojho okolia. Stopky kvetov sa po odkvitnutí vzpriamia a semená z nich sa postupne vytriasajú kývaním ohybnéj vysokej byle vetrom. Okrem tohto spôsobu sa ľalia rozmnožuje aj vegetatívne dcérskymi cibuľkami. Rastlinka vyvíjajúca sa z cibuľky zakvitne za 3-5 rokov, zatiaľ čo zo semienka za 5-8 rokov. Na stanovištiach pri vodných tokoch môže rozširovaniu semien napomôcť aj voda.

Druhovú meno ľalie "martagon" odvodili starí botanici od mena planéty Mars, pravdepodobne kvôli červenému sfarbeniu.

V Rajeckej doline kvitne ľalia zlatohlavá spravidla od júla až do augusta (podľa nadmorskej výšky). Môžeme ju nájsť vo svetlých lesoch, pri prechádzkach po lesných cestách a zväznicniach v Porubskej doline, "Frivaldskej" doline, v Kocere a Suchej vo Fačkovskom chotári, cestou pod Borošovec, na Kláku, Slniečnych skalách a v mnohých ďalších lokalitách. Rastie roztrúsené v celom našom okolí v Strážovských vrchoch, ako aj na svahoch Lúčanskej Malej Fatry, kde uprednostňuje vápencový substrát.

V súčasnosti je ľalia zlatohlavá podľa zákona o ochrane prírody a krajiny chráneným druhom a z hľadiska ohrozenosti je v červenom zozname flóry Slovenska zaradená medzi taxóny vyžadujúce si pozornosť. Jej ohrozenie spočíva v nápadnom vzhľade. Ľudia často trhajú do kytíc, alebo prenášajú jej cibule do svojich záhrad. Preto, keď ju pri letných vychádzkach nájdete, pokochajte sa jej krásou a ponechajte ju aj ďalším obdivovateľom prírody, ktorí prídu po vás.

Literatúra:

1. Májovský, J., Krejča, J.: Rastliny lesov 2, Obzor, Bratislava, 1966.
2. Dostál, J., Červenka, M.: Veľký kľúč na určovanie vyšších rastlín II., SPN, Bratislava, 1992.
3. Lhotská, M., Krippelová, T., Cigánová, K.: Ako sa rozmnožujú a rozširujú rastliny, Obzor, Bratislava, 1987.
4. Maglocký, Feráková: Červený zoznam flóry Slovenska, Biológia, Bratislava, 1993.
5. Huljak, K.: vlastné záznamy.

AUTORI ČLÁNKOV

Darina Barčiaková (1964), vyštudovala SPTS v Novákoch. Od roku 1996 je pracovníčkou Mestského múzea.

RNDr. Peter Bitušík, CSc. (1957), vyštudoval PFUK v Bratislave, pracuje na Fakulte ekológie TU vo Zvolene.

Ing. Radomír Blažek (1951), vyštudoval VUT FT Gottwaldov (Zlín). Amatérsky sa už 30 rokov venuje entomológii. Je členom Slovenskej entomologickej spoločnosti pri SAV Bratislava.

Ing.arch. Ferdinand Buček (1950), študoval na stavebnej fakulte SVŠT v Bratislave a ukončil odbor architektúra. V súčasnosti pracuje na Útvare hlavného architekta mesta Žiliny.

Ing. Karol Huljak (1956), vyštudoval SVŠT - EF v Bratislave. Pracuje na Okresnom úrade Žilina, stále pracovisko Rajec, odbor životného prostredia. Zaoberá sa výskumom a ochranou chránených rastlín a živočíchov.

PhDr. Gabriela Podolanová (1958), ukončila FF UK v Bratislave - knihoveda a vedecké informácie.

Milan Revilák (1950), ukončil SPŠS v Martine, dlhodobo sa venuje numizmatike a filokartii.

PhDr. Miloslav Smatana (1959), vyštudoval FFUK v Bratislave, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave.

Mgr. Peter Štanský (1945), vyštudoval FF UK v Bratislave, odbor archivníctvo, pracuje v Štátnom okresnom archíve v Žiline.

RESUME

First issue in the year 1997 brings works of Rajec's natives which are focused on history, art, flora and fauna.

D. Barčiaková presents to readers everyday work and problems of Town museum institution. There is table with number of acquisition's objects, exposition activities (about 30 000 visitors during 4 years), editing activities, research activities, edition works with pupils and others.

M.Smatana is the expert of typical Rajec's dialect. He continues in his articles with describing the research of that type of language. Very interesting is the fact, that all names of hills, fields and meadows had Slovak origin.

P.Štanský is the specialist for old historical documents. He describes old documents of Rajec from 13th to 15th centuries.

M.Revilak returns in his article to the review of Rajec's editors of old postcards. First postcard from that region becomes from the year 1896 from Rajecké Teplice.

F.Buček writes about value of historical materials. As a collector of postcards he appreciates historical scene of "new" postcard

from the year 1908 in front of the church.

P.Bitušík brings information about life of the very small animals (more than 1 mm) in the river Rajčianka in relation with ecological changes in the stream of the river.

K.Huljak informs about colony of bats in Rajec's surroundings and about wonderful flower of the forest- lily /Lilium martagon/

R.Blažek describes old technique of elaborating wood- the polish.

G.Podolanová brings deeper information about some literary works of Rajec's writers in Town museum fund.

Little gallery once more renders the place for exhibition of two artists. Ján Šimún -sculpture and teacher of handicapped children and Milan Janík -painter of portraits and merry colours offered wonderful artistic experience.

Interesting competition for pupils of basic schools took part in last months. They learned about Rajec's history too much and there is hope that young generation will continue in saving cultural riches of the town.

Toto číslo vychádza vďaka finančnej podpore **FIRMY**

BRONČEK

tel.: 0823/423 165
tel./fax: 0823/422 703
015 01 Rajec

SUPPLY WOOD
FA BRONČEK

- * Výroba a montáž zrubových chát a domov
- * Porez aj na objednávku
- * Výroba paletových prírezov
- * Veľkoobchod s guľatinou
- * Sušenie
- * Výroba štiepok a ekobrikiet

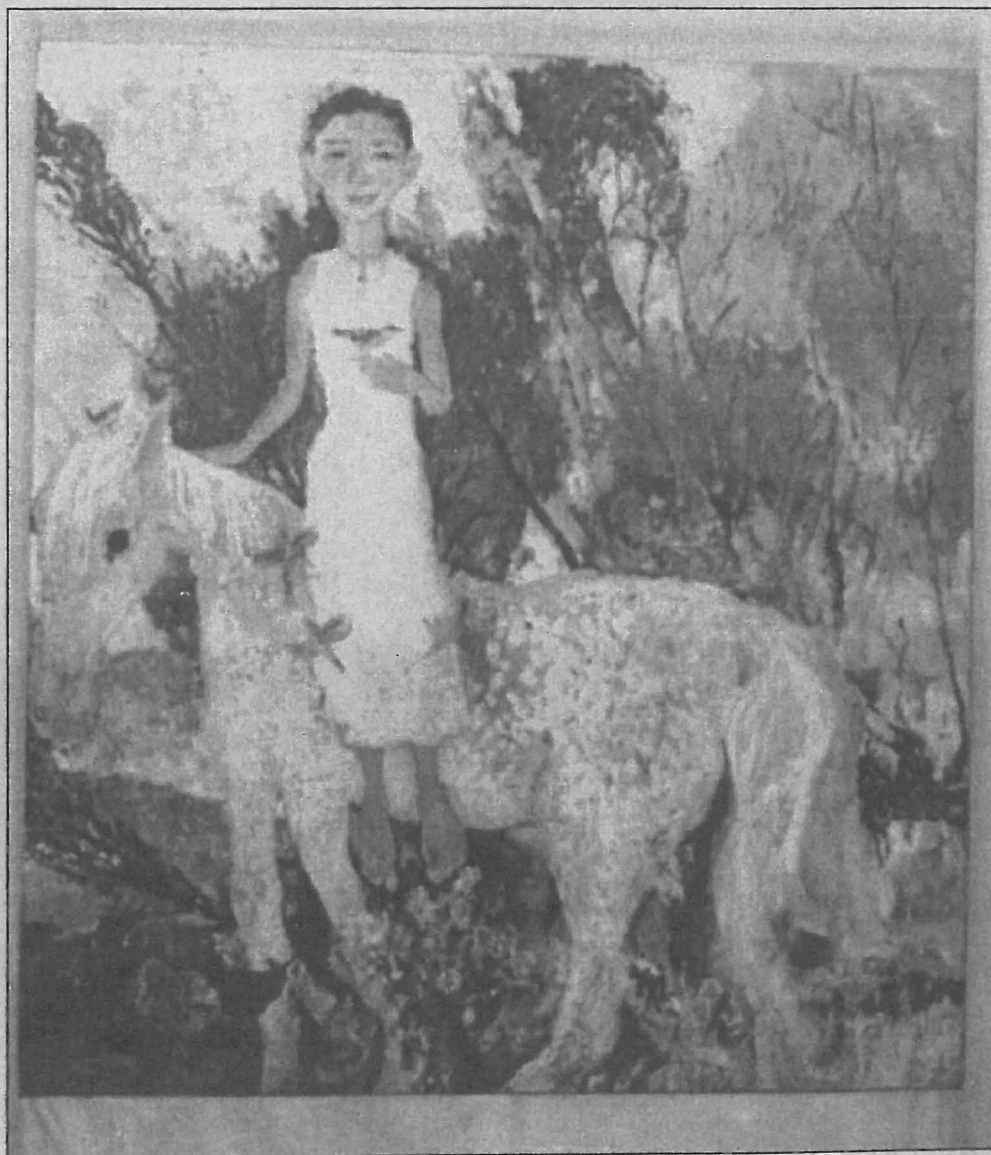
1. strana obálky - Pohľadnica rímsko-katolíckeho kostola a fary, vydaná okolo roku 1907

4. strana obálky - Mapa Rajca z pozemkovej knihy, r. 1865

MILAN JANÍK

akademický maliar
8.12.1964
Žilina

Vyštudoval VŠVU v Bratislave, zúčastnil sa viacerých výstav v Belgicku, Francúzsku i na Slovensku. Jeho prácam sa dostalo viacerých medzinárodných ocenení. Výber z tvorby autora v Malej galérii Mestského múzea predstavil návštevníkom niekoľko portrétov a obrazov, niečím blízkych tvorbe významných európskych maliarov - Soutina, Kokoschu či Chagalla. Portréty priateľov a známych sú živé, prosté, vyjadrujúce životné osudy i túžby. Sú to obrazy, ktoré zotrávajú v pamäti príjemným pokojom a farebnosťou dojmu, ktorý vyvolali. Autor sa venuje i práci s deťmi v ZUŠ RAJEC. Výsledkom je dobrodružstvo objavovania neprebádaného územia fantázie, rozletu a tvorivosti i vynikajúce umelecké práce detí.

RAIECZ

Na Dile

Rajecz 1865 in Junius no 18